

Univerzita Palackého v Olomouci
Cyrlometodějská teologická fakulta

Katedra křesťanské sociální práce
obor: Charitativní a sociální práce

Zuzana Dohnalová

*Vize budoucnosti z pohledu mladých lidí bez domova
v zařízeních NADĚJE v Liberci a Jablonci nad Nisou*

Diplomová práce

Vedoucí práce: Prof. PhDr. René Lužica, ArtD.

Olomouc 2017

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně a že jsem všechny použité informační zdroje uvedla v seznamu literatury.

V Liberci dne 28. 3. 2017

.....

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu této práce panu Prof. PhDr. René Lužicovi, ArtD. za ochotu k vedení diplomové práce, za trpělivost, za cenné a odborné připomínky a za velmi vstřícnou a laskavou komunikaci. Děkuji uživatelům NADĚJE za ochotu k tomu podělit se o své osobní příběhy a za jejich vzácnou otevřenost. A také děkuji svým blízkým, a to za jejich lásku, podporu a toleranci, bez které by tato práce nemohla vzniknout.

Obsah

Obsah.....	4
ÚVOD.....	6
1 TEORIE.....	8
1.1 Období mladé dospělosti.....	8
1.1.1 Periodizace z hlediska věku.....	8
1.1.2 Demografické hledisko.....	9
1.1.3 Psychosociální aspekty období mladé dospělosti.....	9
1.1.3.1 Období prvního bilancování.....	10
1.2 Bezdomovectví.....	10
1.2.1 Typologie bezdomovectví.....	14
1.2.2 Sociální vyloučení.....	15
1.2.3 Příčiny bezdomovectví.....	17
1.2.4 Důsledky bezdomovectví.....	19
1.2.5 Sociální integrace lidí bez domova – „návrat zpět“.....	20
1.3 Rodina.....	21
1.3.1 Proměna tradiční rodiny.....	22
1.3.2 Rodina orientační, rodina prokreační.....	22
1.3.3 Citová deprivace.....	23
1.4 Lidé bez domova a sociální zázemí.....	24
1.4.1 Komunita lidí bez domova.....	25
1.4.2 Partnerský život lidí bez domova.....	26
1.5 Motivace a představa budoucnosti.....	26
1.6 Cyklický model procesu změny.....	28
1.7 Hodnoty, normy, postoje.....	29
2 VÝZKUM.....	32
2.1 Cíl výzkumu, výzkumná otázka.....	32
2.2 Popis použitých metod a technik.....	32
2.2.1 Metoda sběru dat.....	33
2.3 Popis výzkumného souboru.....	35
2.4 Organizace výzkumu.....	36
2.5 Profily respondentů.....	36
2.6 Zpracování dat.....	40
2.7 Výsledky.....	41
2.7.1 Jak uvažují mladí dospělí o vizi blízké či vzdálené budoucnosti?.....	41
2.7.1.1 Význam a existence vize budoucnosti pro mladé lidi bez domova.....	41
2.7.1.2 Vnímání možnosti budoucnost ovlivnit.....	44
2.7.1.3 Vliv vize na současný život.....	45
2.7.1.4 Dílčí závěr.....	46
2.7.2 Jak hodnotí mladí lidé bez domova svou aktuální životní situaci?.....	47
2.7.2.1 Identifikace s pojmem „bezdomovec“.....	47
2.7.2.2 Vnímání odlišností mezi vlastním životem a životem lidí mimo komunitu lidí bez domova.....	48
2.7.2.3 Příčiny současného stavu.....	50
2.7.2.4 Hodnoty.....	54
2.7.2.5 Dílčí závěr.....	54
2.7.3 Jaké faktory ovlivňují motivaci ke změně životního stylu u mladých dospělých bez domova?.....	55
2.7.3.1 Faktory podporující proces změny.....	56
2.7.3.2 Faktory brzdící proces změny.....	59
2.7.3.3 Dílčí závěr.....	60

2.8	Diskuse.....	60
3	ZÁVĚR.....	63
	Seznam zkratk.....	65
	Seznam použitých zdrojů.....	66
	Cizojazyčné zdroje.....	69
	Seznam obrázků.....	70
	Seznam příloh.....	71
	Příloha č. 1 - Témata a otázky polostrukturovaného rozhovoru	
	Anotace	

ÚVOD

„My jsme v situaci, že máme na palubě dokonalou techniku, máme tolik právních předpisů, které nám říkají, jak máme plavat, abychom nenarazili, ale ztratili jsme jméno přístavu, kam máme doplout. Stali se z nás bludní Holanďané na hladině lidské existence.“

Max Kašparů

Mládí je dnes spojováno především s pojmy a myšlenkami, které v nás evokují příjemné pocity. Je spojováno s krásou, s úspěchem, optimismem, s nadějí, se širokou paletou možností a příležitostí.

Bohužel, mládí nemusí být vždy jenom radost, optimismus, perspektiva. I někteří mladí lidé jsou dobrovolně či nedobrovolně vystaveni tvrdému syrovému životu, ve kterém se zdá, že cílem každého dne je jen „přežít“. Jsou to lidé bez přístřeší, ale především bez domova.

Přesné počty mladých lidí bez domova jdou obtížně určit. Různí autoři (Vágnerová, Csémy a Marek, 2013, s. 10; MPSV, 2013, s. 15) uvádějí odhady v počtu od 15 do 50 % lidí bez domova do 26 let. Lidí, kteří rozhodně nesplňují očekávání a obraz mladého zdravého inteligentního člověka, byť často mladí, zdraví a inteligentní jsou. Nesplňují představu člověka, který by měl převzít štafetu a být užitečný pro společnost, ve které vyrostl. Lidé žijící jinak, s jistotou na hraně zákona, často však přímo v konfliktu se zákonem. Lidé potulující se po ulicích, živící se všelijak. Někteří z nich jsou výstřední na první pohled, jiní jsou nenápadní a raději se stahují do ústraní. Ale především si troufám říct, že všichni měli kdysi se svým životem naprosto jiné plány, než trávit svůj život způsobem, jakým jej tráví dnes.

Citát, který výše uvádím, je výrokem známého psychiatra a teologa Maxe Kašparů. Přesně vystihuje pocit, který mívám ve svém zaměstnání, když se snažím pochopit a především vzbudit sebemenší jiskru motivace ke změně u mladých lidí, kteří se ocitli bez domova. A záměrně píším bez domova, nikoliv bez střechy nad hlavou. Protože právě domov vnímám jako přístav, pevné místo, kam se člověk vrací, kde má bezpečí, jistotu, lásku,... to, co tyto lidé nemají.

Když v nízkoprahovém denním centru v Jablonci nad Nisou, kde pracuji, bývají studenti na stážích, jedna z prvních otázek, kterou slýchávám, je: „Co tady dělá tolik mladých lidí?“, „Proč jsou tihle lidé na ulici?“, „To se sebou nechtějí nic dělat?“. Dokázala bych vyjmenovat řadu podobných otázek, které mi lidé pokládají. A já jsem se mnohokrát přistihla, že si je také sama pokládám a sama se na ně snažím nalézt odpověď.

V posledních letech skutečně v našem a nejen v našem nízkoprahovém denním centru pozorují změnu struktury našich uživatelů. Staří klienti umírají a čím dál častěji naše zařízení

vyhledávají mladí lidé. Kvalifikovaným odhadem tvoří uživatelé do 30 let v nízkoprahovém denním centru, kde pracuji, zhruba 25 % z celkového počtu uživatelů. Přitom to jsou lidé bez zjevných potíží – často pocházejí z fungujících rodin, jsou inteligentní, společenší, zdraví... a přesto končí (nebo začínají?) u nás. V rozhovorech s těmito klienty se setkávám často s atmosférou rezignace, demotivace, bezvýchodnosti situace... A mně je jasné, že s postupujícím časem, s každým dnem a měsícem na ulici se bude tomuto člověku hůř vracet zpátky, pokud se mu vůbec podaří nalézt důvod, motivaci a chuť pro návrat.

Napadá mě řada otázek. Co vede mladé lidi k rozhodnutí žít na ulici? Je to jejich rozhodnutí? Co ovlivňuje to, zda na ulici zůstanou nebo zda se jim podaří dostat se z ní? A co chtějí, jaká jsou jejich přání, touhy, cíle? Mají vůbec cíle? Ptám se možná hloupě, protože je mi jasné, že neexistuje univerzální odpověď. Co člověk, to jiný příběh. Nicméně tato zkušenost, tento problém, snad i zvědavost a především snaha ve své práci a ve své praxi porozumět těmto mým mladým lidem, mě vedla k tomu využít příležitost psaní diplomové práce právě k bádání nad touto otázkou.

Cílem práce je získat poznatky o tom, jaké představy mají mladí lidé bez domova o své budoucnosti. Jaké mají plány, mají-li nějaké. Jakým způsobem chápou svou přítomnost a svou budoucnost, svoje další směřování. Co považují ve svém životě za důležité a co ovlivňuje, ať už negativně či pozitivně, jejich další jednání. Práci budu považovat za úspěšnou, podaří-li se mi u cílové skupiny nalézt alespoň některé znaky, které vedou k motivaci, nebo které jsou naopak prvkem demotivujícím ke změně životního stylu u mladých lidí bez domova. Budu hledat znaky, které jsou jednotlivým respondentům společné. Práce se zaměří na uživatele nízkoprahových denních center pro osoby bez domova NADĚJE v Liberci a v Jablonci nad Nisou, protože města jsou propojená a uživatelé se často přemísťují a střídavě tedy využívají služby zařízení v obou městech.

Věřím, že na konci této práce mi bude jasnější motivace uživatelů bez domova, že najdu společné jmenovatele jejich situací, že se otevrou nová témata, na která bych v každodenní praxi možná těžko přicházela. Věřím, že mě napadnou možné způsoby práce, případně možné oblasti pro efektivnější sociální práci s mladými lidmi bez domova, které jsem dosud opomíjela. Věřím a doufám, že mi psaní diplomové práce pomůže nalézt novou perspektivu a náhled na problematiku, se kterou se denně setkávám. To je hlavním cílem této práce. Práce dále může sloužit lidem, kteří si kladou podobné otázky, a to ať již z řad laické veřejnosti, tak z řad odborníků, kteří by rádi více porozuměli problematice mladých dospělých bez domova. Především lidem, kteří s lidmi bez domova také pracují, ať už na jakékoli úrovni, ale i lidem, kteří se, tak jako já a mnoho dalších, podivují nad tím, kolik mladých sympatických lidí tráví život na ulici. Lidem, kteří se, tak jako já, ptají „proč?“.

1 TEORIE

1.1 *Období mladé dospělosti*

V této kapitole se zaměříme na obecný popis období mladé dospělosti. Specifikum mladých dospělých bez domova bude potom popsáno v další kapitole této práce. Podle Šimíčkové – Čížkové, Binarové, Holáskové, Petrové, Plevové a Pugnerové (2005, s. 118), ale například i Hurlockové (1975, s. 207 – 209), je dospělost charakterizována jako období „nejvyšší zralosti lidské existence“, kdy je člověk již zcela samostatný, vyrovnaný, charakteristické pro tuto etapu života je zakládání vlastní rodiny. Langmeier a Krejčířová považují za hlavní znaky (a tedy i úkoly) časně dospělosti upevnění identity dospělého a ujasnění a definování osobních cílů (1998, s. 162). Šimíčková-Cížková a kol. (2005, s. 118-121) hovoří o tom, že v období mladé dospělosti je člověk zpravidla na vrcholu svých psychických i fyzických sil, a zdůrazňují, že se to týká i lidí s poruchou osobnosti, kteří v tomto období po určitý čas dokáží sociálně fungovat relativně bez potíží. Od 30. roku se u člověka začínají ve vyšší míře projevovat involuční procesy, zpočátku spíše tělesné (např. změny v hmotnosti, změny na kůži, v oblasti zraku, chuti, čichu). Psychická složka člověka dozrává a ustaluje se. Mladý dospělý má pocit vlastní autonomie, vnímá svou pozici ve vztahu ke společnosti a mezilidské vztahy vnímá jako celistvý systém. (Zacharová, 2012, s. 69). V oblasti sociální poukazuje Šimíčková-Cížková a kol. na aktuální trend, kdy se oddaluje zakládání rodiny do stále pozdějšího věku a je možné, že se v blízkých letech přesune až do období střední dospělosti.

1.1.1 **Periodizace z hlediska věku**

Definovat přesně a objektivně rozmezí, kdy člověk je, anebo kdy už není mladým dospělým, pochopitelně nelze. Hraje zde roli řada ukazatelů. V níže zmíněné odborné literatuře se můžeme setkat s termíny mladá dospělost, raná dospělost, časná dospělost, případně mecitma. Langmeier a Krejčířová (1998, s. 161) vymezují mladou dospělost z hlediska věku, dále z hlediska převzetí vývojových úkolů a z hlediska dosažení stupně osobní zralosti. Vágnerová (2007, s. 9-11) popisuje, že z psychosociálního pohledu nelze období dospělosti, respektive mladé dospělosti, přesně vymezit – hrají zde roli vysoce individuální faktory a kromě toho nemusí vývoj ve všech oblastech života probíhat ani u jednoho a téhož člověka stejnoměrně. Vágnerová uvádí jako příklad situaci, kdy např. člověk, který ještě studuje, uzavře manželství. Zároveň upozorňuje na fakt, že jediné jednoznačné kritérium pro vymezení dospělosti je věk.

Z hlediska věku se můžeme setkat s různými periodizacemi mladé dospělosti u různých autorů. Například Langmeier a Krejčířová (1998, s. 162) se přiklánějí k rozmezí časně dospělosti mezi 20-25 lety, další období do 45 let potom nazývají střední dospělostí.

Švancara (1986, podle Langmeier, Krejčířová, 1998, s. 161) rozdělil dospělost do tří fází, kdy první fázi, která nás v této práci nejvíce zajímá, situuje do rozmezí mezi 20. – 30. – 32. rokem.

Příhoda (1974, podle Šimíčková-Čížková, 2005, s. 118) časuje období mladé dospělosti, kterou nazývá mecitma, do rozmezí mezi 20 – 30 lety. Další období střední dospělosti, které nazývá adultium, vkládá do období 30 – 45 let a po něm následuje interevium (45 – 60 let).

Vágnerová (2007, s. 9;11) vymezuje mladou dospělost do rozmezí mezi 20. – 40. rokem. (pro srovnání, Vágnerová ve své publikaci z roku 1999 uváděla věkové rozmezí pro mladou dospělost mezi 20 – 35 lety).

Co se týká starší literatury, dle Hurlockové (1975, s. 207) je mladá dospělost mezi 18 – 40 lety, přičemž tuto fázi ještě dále rozděluje na období explorativní (do 30 let) a selektivní (do 40 let) (Hurlock podle Šimíčková-Čížková, 2005, s. 118).

1.1.2 Demografické hledisko

Při naší práci jsme vycházeli z uvedených kategorizací, s ohledem na obecný trend prodlužování doby studia, doby života v orientační rodině, dále vzhledem k tomu, že se zvyšuje věk, kdy se mladí lidé osamostatňují, uzavírají manželství, odcházejí do samostatného bydlení a zakládají vlastní rodiny (Možný, 2006, s. 255 – 258). Dle statistických údajů za rok 2014 (Český statistický úřad, 2015) byl průměrný věk při uzavření prvního manželství u žen 29,8 roku, u mužů 32,3 roku. Průměrný věk matky při narození prvního dítěte byl v r. 2014 32,3 let. V této práci nás bude zajímat otázka toho, jak to mají mladí dospělí bez domova s postojem k obvyklému obecně uznávanému a předpokládanému životnímu scénáři, tj. společenskému životnímu scénáři (Sak, Kolesárová-Saková, 2004), kdy se očekává, že po studiu se zpravidla mladý člověk osamostatní, zapojí se do pracovního procesu a v určitém věkovém období založí rodinu, případně vstoupí do manželství. Můžeme tak mluvit o vývojových úkolech mladé dospělosti (Hurlock, 1975, s. 13; s. 209).

1.1.3 Psychosociální aspekty období mladé dospělosti

Šimíčková-Čížková a kol. (2005, s. 121) popisuje mladou dospělost jako období celkového zklidnění a harmonizace v oblasti psychického vývoje. Obvykle ustupují pocity méněcennosti, což se může projevit zvýšenou iniciativou a aktivitou např. v profesním životě. Emoce se ustalují, člověk se celkově „usazuje“, obvykle naplňuje scénář, který je ve společnosti očekáván (Hurlock, 1975, s. 207-209). Šimíčková-Čížková a kol. (2005, s. 121) dokonce hovoří o období dospělosti jako o období nejvyšší emoční kontroly a celkové stability člověka.

Vágnerová (2007, s. 9) uvádí, že období mladé dospělosti je charakterizováno

samostatností, svobodou rozhodování a s ní ruku v ruce jdoucí zodpovědností, větší sebejistotou, schopností zodpovědně plnit role, a to jak role podřízené (respektování autority), tak i schopnost zacházet s rolí nadřízeného. Člověk je schopen sebekontroly, dokáže podřídit své egocentrické zájmy, potlačit vlastní potřeby ve prospěch druhých. V tomto období se symetrizují vztahy s rodiči – mladý dospělý už nemá potřebu demonstrovat svou nezávislost.

Mladá dospělosti je obdobím, kdy jedinec získává samostatnost – ať už samostatnost v rozhodování, tak samostatnost např. ekonomickou. K. L. Seifert, R. J. Hoffnung a M. Hoffnung (1997, podle Vágnerová, 2007, s. 13-14) popisují jev nazývaný „sociální hodiny“. Jde o „*obecně platný normativ, který vymezuje dobu, vhodnou k přijetí určitých, společensky důležitých rolí*“ (tamtéž, 2007, s. 13). Člověka přitom ovlivňuje jak společenský tlak – obecně uznávaná představa sociálně žádoucího vzoru mladého dospělého - tak i vliv jeho vrstevníků.

Vágnerová (2007, s. 15) zmiňuje, že mladá dospělost je charakteristická třemi nejvýznamnějšími vývojovými úkoly. Jsou jimi přijetí **profesní role, nalezení stabilního partnerství a rodičovství**.

Langmeier a Krejčířová (1998, s. 163) uvádějí sympatickou a výstižnou definici osobní zralosti podle myšlenky S. Freuda - zralý člověk má umět „*milovat a pracovat*“. A kromě vztahové a profesní roviny dodávají, že známkou osobní zralosti je i autenticita.

1.1.3.1 Období prvního bilancování

Po 30. roce dle Vágnerové (2007, s. 16-17) nastává období prvního bilancování. Vágnerová popisuje, že většina lidí úspěšně zvládla tři zmíněné vývojové úkoly a více či méně úspěšně se ztotožnila s rolemi, které přináší ekonomická soběstačnost, rodičovství a partnerství. Domníváme se, že vzhledem k postupnému odkládání rodičovství tomu tak v dnešní době již není. Minimálně rodičovství se začíná posouvat až za hranici 30. roku, jak vyplývá z výše popsaných statistických údajů. Období prvního bilancování je doprovázeno rozvahami o dosavadním životě, o plnění těchto rolí, na které si člověk už zvykl a které přestávají tedy mít punc novosti, atraktivity. Člověk stále více uvažuje o jejich obsahu, o tom, co tato pozice nabízí člověku samotnému a o tom, jak jednotlivé životní role, přání, očekávání sebe samotného i ostatních pokud možno co nejlépe skloubit ke všeobecné spokojenosti. Člověk uvažuje o tom, kde a v jakých rolích se cítí dobře, popř. co by rád změnil. Třicátníci, kteří některou z uvedených rolí z nějakého důvodu dosud nezískali, o ní začínají ve větší míře uvažovat.

1.2 Bezdomovectví

Domníváme se, že odborné literatury věnující se tématu bezdomovectví je v České republice stále poměrně poskrovnu, uvědomíme-li si, že tento fenomén je v České republice,

respektive dříve v Československé republice, otevřeně přiznáván a mapován minimálně od počátku 90. let. Změna režimu přinesla změnu celospolečenského klimatu. Hradečtí (1996, s. 23-24) poukazují na problematiku nepřipravenosti lidí na nastalé změny. Prudký společenský obrat po roce 1989 zasáhl obyvatelstvo „nepřipravené na změnu životního stylu“ (Hradečtí, 1996, s. 24). Lidé, kteří vyrůstali v totalitním režimu, dostali náhle a bez přípravy svobodu a zodpovědnost do svých rukou, byli nuceni adaptovat se na podmínky, které dosud neznali, protože celý svůj dosavadní život prožili v totalitě. Mnozí s nastalou situací neuměli naložit, stejně jako s novými jevy neuměla naložit společnost. K nárůstu bezdomovectví po roce 1989 přispěla v nemalé míře také rozsáhlá amnestie (Štěchová, 2009). Ta znamenala propuštění více než 2/3 z celkového počtu zhruba 31 000 vězňených osob. Program sociální politiky se těmto změnám přizpůsoboval „za pochodu“ - chyběly odpovídající služby, koncepce i informace. Chyběla příprava lidí na nově nastalé změny.

Nový režim přinesl také nezaměstnanost. Lidé, kteří celý život pracovali na jednom místě, často náhle přišli o práci a nebylo v jejich silách přizpůsobit se novým podmínkám. Minulý režim neznal a neužíval pojem sociální vyloučení. Bezdomovectví oficiálně neexistovalo. Dnes bychom řekli, že existovalo, avšak ve své skryté podobě. Lidé, kteří by dnes spadali do kategorie „skryté bezdomovectví“, žili na ubytovnách, svobodárnách, případně byli ve výkonu trestu či v psychiatrických zařízeních. Každý musel, alespoň formálně, být zaměstnán a někde bydlet (Průdková, Novotný, 2008, s. 9). Mladí lidé dnešní doby jsou zčásti dětmi rodičů generace, která vyrůstala převážně v době socialismu, avšak své děti již vychovávala v postmoderní demokratické otevřené společnosti, s níž u nás minimálně několik desetiletí neměl nikdo zkušenosti. Generace dnešních mladých dospělých vyrůstala v této euforické, opojné a pro většinu obyvatel naší země neznámé době. O sociálně patologických jevech, jakými jsou např. závislosti, kriminalita, nemluvě o jejich prevenci, se teprve začínalo otevřeně hovořit. Generace současných mladých dospělých a jejich rodičů je tedy svým způsobem „experimentální“ v tom smyslu, že opojení svobodou a nezávislostí, stejně jako nově nastalé nejistoty a nedostatek zkušeností, se jistě významně promítlo do pojetí výchovy současných mladých lidí.

Vágnerová, Csémy a Marek (2013, s. 9), definují bezdomovectví jako „*syndrom komplexního selhání, které se projevuje neschopností akceptovat a zvládat běžné společenské požadavky*“. Průdková a Novotný (2008, s. 11), popisují bezdomovectví jako společenský jev, který zasahuje do všech oblastí života člověka. Zmíněná autorská dvojice k bezdomovectví dodává: „*Lze je považovat také za poruchu sociálního fungování, tedy poruchu rovnováhy mezi kapacitou zvládnutí jedince a požadavky prostředí.*“ (Průdková, Novotný, 2008, s. 12).

Evropská federace národních sdružení pracujících s bezdomovci (FEANTSA) definuje

bezdomevství následovně: „*Bezdomevství je absence vlastního, trvalého a přiměřeného obydlí. Bezdomovci jsou ti lidé, kteří nejsou schopni získat vlastní, trvalé a přiměřené obydlí, nebo si nejsou schopni takové obydlí udržet kvůli nedostatku finančních prostředků nebo jiným sociálním bariérám.*“ (Štěchová, Luptáková a Kopoldová, 2008 s. 21). Zmíněné autorky dále píší: „*Bezdomevci navenek tvoří jednu skupinu, většinou společností jsou tak i vnímání - všichni mají společný znak, a to, že fakticky nemají bydliště a tím jsou narušeny i jejich vazby k bezprostřednímu okolí a ke společnosti.*“

Odborníci vesměs popisují bezdomevství jako fenomén, který s sebou nese řadu kumulovaných problémů – ať již jde o ztrátu či ohrožení nejzákladnějších lidských potřeb tak, jak je definoval např. Maslow (1943, podle Říčan 2010, s. 111) – od potřeby nasycení, spánku, přes potřebu bezpečí až po potřebu lásky, přijetí, seberealizace. Nolen-Hoeksema, S., Fredrickson, B. L., Loftus, G. R., Wagenaar, W.A. (2012, s. 565) ve své publikaci uvádí Maslowovu pyramidu rozšířenou o nepříliš často uváděné potřeby kognitivní a estetické. Říčan (2010, s. 105) poukazuje na to, že psychologické potřeby jsou dosud u řady autorů rozděleny různě a neexistuje obecně uznávaný seznam či rozdělení. Za všechny, inspirován především Murrayem, zmiňuje mimo již uvedené např. potřebu oponovat, potřebu ovládat, zavrhnout, potřebu hry, potřebu chápat, potřebu poddávat se, potřebu agrese, potřebu pečovat o druhé apod.

Říčan (2010, s. 104) rovněž poukazuje na to, že vedle primárních fyziologických potřeb existují dále potřeby sekundární, které vznikají na základě návyku. Tyto potřeby mohou být podle autora stejně silné, jako např. základní potřeba nasycení a napití.

Potřeby, o kterých obvykle člověk ani nepřemýšlí, protože jejich uspokojení se zdá být samozřejmostí, jsou u lidí bez domova ohrožené, nejisté a křehké, někdy nejsou naplněny vůbec. Bezdomovectví doprovází také zvýšená míra kriminality, zneužívání legálních či nelegálních drog, ztráta pracovních návyků nebo postupná ztráta sdílení hodnot společnosti (Vágnerová a kol., 2013, s. 9-10). Méně zřetelným problémem, avšak o nic méně závažným, jsou zdravotní problémy, psychické problémy a stále opomíjená tragédie v podobě ztráty či deformování vědomí vlastní důstojnosti a hodnoty vlastní existence.

Bezdomevství není jen o absenci střechy nad hlavou. Jde především o ztrátu domova se vším, co si pod pojmem domov představíme. Průdková a Novotný (2008, s. 11) popisují domov větou: „*Mít domov znamená vědět, že se mám kam vrátit a že existují lidé, kteří mě mají rádi.*“ Lidé bez domova obvykle mají nějakým způsobem zajištěnou střechu nad hlavou. Otázkou ale je, zdali to považují za domov.

Hradecká a Hradecký (1996, s. 36) taktéž ukazují na hlubší význam bytí bez domova, než je pouhé chybění střechy nad hlavou a píší následující: „*Být bez domova, nemít kam jít, nemít se komu svěřit se svými starostmi, trápením, bolestmi, protestem, frustrací, znamená samotu, tíži*

izolace, bolest vyloučení, vedoucí až k zoufalství a sebeustrukci.“

Hradecký, Barták, Cveček, Edgar, Ondrák, Pěnkava a Ruszová (2007, s. 11) uvádějí tři domény, kdy absence jedné z nich již může být chápána jako bezdomovství. Jsou jimi:

- a) fyzická doména (ve smyslu mít určitý prostor)
- b) právní doména (ve smyslu právního nároku na užívání)
- c) sociální doména (ve smyslu mít někoho blízkého)

Vágnerová, Csémy a Marek (2013, s. 10) poukazují na to, že přibližně polovinu lidí bez domova tvoří skupina mladých do 26 let. To potvrzuje i britská studie, která vykazuje, že mezi lidmi bez domova je 53% mladých ve věku 16 – 24 let¹ (Policy Team, 2014, s. 13-14). U části z nich jde o přechodné životní období spojené s hledáním a ujasňováním životních priorit, které může mladému člověku přinést i významnou životní zkušenost, u části je to však „počátek postupného propadu“ a dále Vágnerová a kol. (2013, s. 10) dodávají: *“V každém případě jde o rizikové rozhodnutí, které leckdy vede k dalším potížím.*“

Výše uvedeným údajům odporuje odhad, který uvádí studie Ministerstva práce a sociálních věcí (dále jen MPSV) (2013, s. 15), podle které „mládež a mladí dospělí tvoří odhadem méně než 15 % bezdomovců“. Zároveň ale MPSV poukazuje na to, že neexistuje žádná přesná evidence. I zahraniční zdroje uvádějí nesoulad mezi daty, která vykazují úřady a daty získanými například od poskytovatelů pomoci a služeb pro lidi bez domova² (Policy Team, 2015, s. 15). Kromě problematiky procentuálního zastoupení mladých lidí bez domova je velmi obtížné odhadnout celkový počet lidí bez domova či bezdomovectvím ohrožených (Dobrzaniecki, 2010).

Co se týká genderového rozložení, i laickým pohledem je zřetelné, že mezi lidmi bez domova převažují muži. Z databáze NADĚJE Jablonec nad Nisou (NADĚJE, interní program ESIP) vyplynulo, že mezi klienty byla zhruba 1/5 žen. Například v Anglii byla provedena studie mezi lidmi čerpajícími ubytovací služby pro lidi bez domova. Ženy tvořily 30 % zastoupení³ (Policy Team, 2014, s. 13-14).

Je všeobecně známo, že s bezdomovectvím se potýkají především větší města. Lidé bez domova zde nacházejí anonymitu, více možností obživy, ať už legální cestou (větší šance na práci), pololegální cestou (např. žebrání, vybírání kontejnerů, sběr a prodej druhotných surovin, apod.) či nelegální cestou (krádeže, výroba a prodej drog, prostituce). Jedním z důvodů zvýšené koncentrace lidí bez domova ve větších městech je také zázemí, které poskytují sociální služby pro lidi bez domova či nejrůznější charitní spolky působící v rámci církví (Štěchová a kol.

¹ „A substantial proportion (53%) are young people (...)“

² „There is a contrast between the scale of youth homelessness reported by homelessness providers and local authorities. Providers report seeing more young people who are homeless (68% reported an increase) whereas local authorities report seeing fewer young people (20% of people presenting as homeless were under-25, compared to 31% last year).“

³ „Of people currently staying in accommodation projects in England, seven in ten are men (70%(..))“

2008, s. 24). Dalším z důvodů, jistě velmi významným, může být pocit soudržnosti a sounáležitosti, kteří lidé bez domova nacházejí v komunitě ostatních lidí ve stejné situaci - podobné příběhy, podobná situace, výhody v podobě většího pocitu bezpečí apod.

Zajímavá je otázka, kterou vyvolává dokument Koncepce prevence a řešení problematiky bezdomovectví v České republice do roku 2020 (MPSV, 2013, s. 5), který poukazuje na to, že bezdomovectví je z pohledu sociálních politik obvykle chápáno jako stav, oproti tomu autoři zmíněné koncepce nahlíží na bezdomovectví jako na „*složitý proces od ohrožení vyloučením z bydlení nebo ztráty bydlení (tj. od ohrožení sociálním vyloučením přes extrémní sociální vyloučení) až po návrat do obvyklého životního stylu, tedy po bydlení*“. Přikláníme se k takovému pojetí, že bezdomovectví je až konečný důsledek, postupného prohlubujícího se sociálního vyloučení. Bezdomovectví tedy vnímáme spíše jako stav, sociální ohrožení či vyloučení spíše jako proces, který může (ale nemusí) k bezdomovectví směřovat.

1.2.1 Typologie bezdomovectví

Hradecká a Hradecký (1996, s. 27), ve shodě s Průdkovou a Novotným (2008, s. 13-14), kategorizují osoby bez domova do třech skupin. Zde uvádíme jen velice stručnou charakteristiku pro představu:

- a) zjevní bezdomovci – na první pohled rozeznatelní, často zanedbaný zevnějšek, zápach, žíví se např. vybíráním popelnic, sběrem druhotných surovin,
- b) skrytí bezdomovci- lidé bez domova, na první pohled nerozeznatelní od většinové společnosti, často se od „zjevných bezdomovců“ distancují a sami se za bezdomovce nepovažují,
- c) potencionální bezdomovci – lidé s nejistým nebo nevyhovujícím bydlením.

Většina mladých bezdomovců, kterým je věnována tato práce, spadá právě do druhé nebo třetí kategorie.

Typologie ETHOS⁴ 2005 vytvořená mezinárodní organizací FEANTSA (Hradecký a kol., 2007, s. 23) kategorizuje osoby bez přístřeší takto:

- 1) bez střechy – koresponduje s uvedeným „zjevným“ bezdomovectvím,
- 2) bez bytu – lidé žijící na ubytovnách, azylových domech, osoby putující po zdravotnických zařízeních nebo věznicích,
- 3) nejisté bydlení – provizorní, bydlení bez právního nároku, bydlení pod násilím,
- 4) nevyhovující bydlení – nevhodné, přelidněné, bydlení ve squattech, na pracovišti.

Další způsob kategorizace bezdomovectví uvádí Koncepce prevence a řešení problematiky bezdomovectví v České republice do roku 2020 (MPSV, 2013, s. 7-8). Například z hlediska doby trvání rozlišuje bezdomovectví:

⁴ Evropská typologie pro bezdomovství a vyloučení z bydlení

- 1) krátkodobé (do jednoho roku),
- 2) střednědobé (1-5 let),
- 3) dlouhodobé (nad 5 let).

Dalším možným způsobem je dle zmíněného dokumentu kategorizace podle příčin a z ní vyplývající čtyři možné trajektorie dráhy bezdomovectví:

- a) dlouhá – celoživotní dráha vedoucí až ke krajnímu sociálnímu vyloučení,
- b) krátká – založena na souběhu několika faktorů, které mohou relativně rychle vést k bezdomovectví (např. zadlužení, rozpad rodiny, dluhové problémy),
- c) zdravotní – bezdomovectví jako důsledek nepříznivého zdravotního stavu,
- d) bezdomovectví volbou – tzv. dobrovolné bezdomovectví.

Jażdżkowski (2000, s. 1-4) popisuje fáze bezdomovectví, tzv. syndrom bezdomovectví, takřka totožné se stadii syndromu závislosti dle E. M. Jellineka (1960, podle Svoboda, Češková, Kučerová, 2006, s. 162):

- a) počáteční (0-2 roky) – člověk přebývá u známých, přátel, nevnímá sám sebe jako bezdomovce,
 - b) varovná (2-4 roky) – člověk si již uvědomuje problémy, avšak svůj stav si racionalizuje, rozvrat rodinných vazeb,
 - c) fáze adaptace (4-6 let) – člověk přijímá strategie, které mu pomáhají „přežít na ulici“, postupně ztrácí návyky potřebné pro návrat zpět do společnosti,
 - d) fáze chronická (6 -10 let) – člověk se již ztotožnil s rolí a životním stylem osoby bez domova, zhoršení zdravotního stavu, prohlubování psychických problémů, závislostí,
 - e) fáze trvalého bezdomovectví (více než 10 let) – ztráta motivace, rezignace.
- Čím déle je člověk na ulici, tím obtížnější a komplikovanější je návrat zpět.

1.2.2 Sociální vyloučení

Švec (2010, s. 5) popisuje sociální vyloučení takto: „(...)sociálně vyloučení jsou ti občané, kteří mají ztížený přístup k institucím a službám (tedy k institucionální pomoci), jsou vyloučeni ze společenských sítí a nemají dostatek vertikálních kontaktů mimo sociálně vyloučenou lokalitu.“

Štěchová- Čížková a kol. (2008, s. 38) uvádějí, že bezdomovectví je jednou z nejkrajnějších forem sociálního vyloučení. „Vyděruje existenci osob, které ztratily (nebo nikdy neměly) bydlení, rodinné zázemí a sociální postavení.“

Keller (2014, s. 18) upřednostňuje pro sociální vyloučení termín sociální exkluze. Poukazuje však na to, že pod pojmem exkluze se může skrývat řada situací, kdy není příliš jasné, co mají společného. Proto pro větší přehlednost dělí exkluzi na úrovni jednotlivců (exkluze individuální)

a exkluzi, kdy jsou vyloučené celé skupiny (exkluze skupinová). Castel (1991 podle Keller, 2014, s. 18), popisuje dva rozměry sociální exkluze – rovinu zaměstnání (obvykle jeho ztráta) a rovinu narušení sociálních vazeb.

Mareš (2006, s. 7) hovoří o změně pojetí sociálního vyloučení – ustupuje se od pohledu zaměřujícím se na nedostatek zdrojů a do popředí se více dostává sociální izolace, nedostatečná participace a bezmocnost lidí či skupin na okraji společnosti. Byť je Marešova studie již staršího data, pravděpodobně tím může poukazovat na dnes již poměrně propracovaný systém sociálních dávek a alespoň minimálního hmotného zabezpečení v České republice. Lidé u nás neumírají hlady, je o ně více či méně postaráno po zdravotní stránce, dá se říci, že je zajištěna střecha nad hlavou prostřednictvím sociálních služeb. Avšak živým tématem je téma sociálního fungování, znovuzачlenění, izolace, postojů společnosti a obecně podpora konstruktivní společenské diskuze na téma sociálního vyloučení. Autor píše: „*Základním mechanismem sociální inkluze je resocializace, respektive i odstraňování fyzických, sociálních a mentálních bariér mezi vylučovanými a zbytkem společnosti.*“ (Mareš, 2006, s. 7). Levitas (2000, podle Mareš, 2006, s. 8) popisuje sociální vyloučení jako důsledek tří možných faktorů:

- a) chudoby,
- b) nezaměstnanosti,
- c) sociálně-patologického jednání.

Mareš vědomě upozaduje poslední uvedený faktor, zato dodává čtvrtý – faktor jinakosti. Je otázkou, jak moc lze jednotlivé faktory od sebe oddělit a jak moc souvisí jeden s druhým – domníváme se, že u řady lidí nacházejících se na okraji společnosti jde o kombinaci několika faktorů a zároveň, jak uvádíme dále, lze s postupujícím časem jen stěží rozlišit příčiny a důsledky sociálního vyloučení.

Paugam (1991, podle Keller, 2014, s. 18) rozlišuje tři situace sociálního vyloučení (možno užít i termín fáze, i když Paugam poukazuje na jeho nepřesnost, protože nemusí vždy následovat jedna po druhé). Jsou to:

- a) fragilita – projevuje se problémy se získáním či udržením zaměstnání, následně i bydlení. Člověk zpravidla nevyhledá odbornou pomoc, snaží se pomoci si sám. Svou situaci obvykle hodnotí jako přechodnou,
- b) závislost – obvykle souvisí s nižším příjmem, zhoršeným zdravotním stavem, problémy s uplatněním na trhu práce. Zvyšuje se závislost na sociální pomoci – ať už ve formě sociálních dávek či sociálních služeb, poradenství. Lidé v této situaci nepatří ani mezi integrované, ani mezi sociálně vyloučené. Paugam (1991, podle Keller, 2014, s. 21) uvádí tři možné reakce:

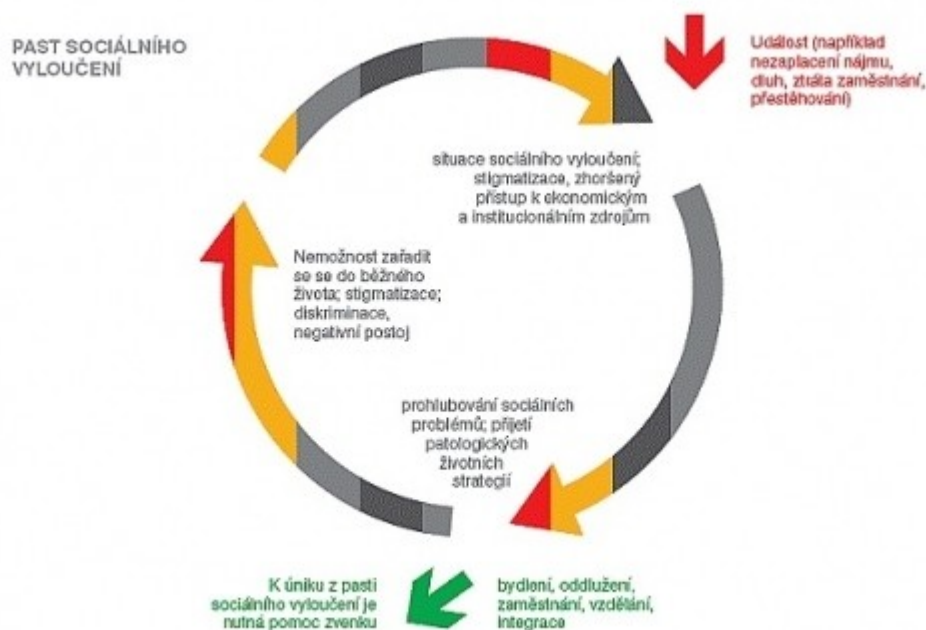
„*Ve fázi „odkládané asistence“ ještě doufají v rychlé zlepšení své situace a mají strach z trvale závislosti. Přejít do stadia „asistence ustavené“ znamená, že si různými způsoby racionalizují*

svoji závislost, zůstávají však otevřeni spolupráci se sociálními pracovníky. Třetí fáze „asistence vyžadovaná“ už znamená jen minimální motivaci k práci a o to větší požadavky vůči institucím sociální pomoci.“

c) roztržka – projevuje se rezignací, kumulací problémů, zpřetrháním vztahů. Reakcí je „marginalita zažehnaná“, kdy jedinci ještě nerezignovali, občasně projevují snahu nebo přání změny. „Marginalita organizovaná“ je již reakcí, kdy člověk rezignoval a přijal život na samém okraji společnosti.

Kategorizace bezdomovectví dle stupně integrace s komunitou lidí bez domova dle Janebové (1999, s. 27-28) je velmi podobná:

- 1) nedávno dislokovaní – lidé, kteří se bez domova ocitli v nedávné době, neztotožňují se s ostatními lidmi bez domova, trpí stigmatizací,
- 2) izolovaní – lidé, kteří se neztotožnili s komunitou lidí bez domova, ale postupně ztrácejí vazby na společnost – jsou v tzv. izolaci,
- 3) identifikovaní – rezignovali na životní styl běžné společnosti, postupně se identifikují s komunitou osob bez domova.

Obrázek č. 1 Past sociálního vyloučení. (Švec, 2010, s. 6).

1.2.3 Příčiny bezdomovectví

Jak vyznívá z některých uvedených definic, bezdomovectví je multifaktoriální, komplexní fenomén. Většina odborníků zabývajících se problematikou bezdomovectví se shoduje na jednom - nelze stanovit jednu nebo několik příčin, které vždy vedou k bezdomovectví.

Zpravidla je to soubor mnoha okolností, příčin a událostí, které vedou k tomu, že se člověk ocitne bez domova. Přesto se ale pokusíme uvést výčet nejčastěji uváděných faktorů, které se zpravidla v životních příbězích lidí bez domova opakují nejčastěji.

Vacínová (2006, s. 128) označuje jako nejčastější příčinu ztráty domova v české populaci lidí bez domova na prvním místě rozpad rodiny, dále potom ztrátu zaměstnání.

Průdková a Novotný (2008, s. 15-16) rozdělují příčiny na vnější a vnitřní. Vnějšími rozumí objektivní příčiny především ve smyslu strukturálním, týkajícím se sociální politiky. Jsou jimi například vysoká míra nezaměstnanosti, nedostupnost bydlení, problematika na úrovni institucionální, kdy mladí lidé a lidé propuštění z psychiatrických nemocnic či z výkonu trestu odnětí svobody opouštějí tato zařízení nepřipraveni na samostatný život, který jim byl do té doby řízen institucí. Z vnitřních příčin uvádějí jako nejvýznamnější kromě již výše uvedeného také nízký příjem, zadluženost, rozvrat či nefunkčnost vztahů, ale i bezdomovectví jako forma revolty a touhy po svobodě (Hradecká, Hradecký, 1996, s. 60). Fáze rané dospělosti je velmi významná. „Rozhodnutí, která učiní na počátku dospělosti mohou modifikovat průběh následujících období, protože nastartují změny, které mohou být nezvratné (např. rodičovství).“ (Vágnerová, 2007, s. 13). Netřeba dodávat, že rozhodnutí ve fázi mladé dospělosti žít na ulici může být zpočátku pro mladého člověka velice atraktivní právě pro iluzi absolutní svobody a nezávislosti, a ačkoliv nemusí nutně jít o rozhodnutí nezvratné, je tím obtížnější ho změnit, čím déle život „na ulici“ trvá.

Britská studie uvádí, že 40 % procent mladých lidí bez domova přiznalo zkušenost s násilím nebo zneužíváním v rodině a ve 12 % vznik bezdomovectví mladých lidí přímo souvisel s útekem před zneužíváním v rodině. Autorka poukazuje na to, že chybí adekvátní podpora a pomoc, která by předcházela následkům a řešila problém v samé podstatě dříve, než se bezdomovectví stane jen jeho přímým důsledkem⁵ (MacFadyen, 2012, s. 4).

Hradecká, Hradecký (1996, s. 33- 34) dělí příčiny na objektivní, které souvisejí se sociální politikou státu, a na subjektivní příčiny, které jsou ovlivněny jednotlivcem, jeho věkem, osobnostními rysy, zdravotním stavem, dále rodinou, nejrůznějšími sociálními skupinami, místní komunitou, apod. Autoři dělí subjektivní příčiny na:

- a) materiální (ztráty bydlení, majetku, příjmu,...),
- b) vztahové (rozvod, neutěšené rodinné vztahy, násilí, ale i osamělost,...),
- c) osobní (mentální retardace, psychiatrické diagnózy, závislosti,...),
- d) institucionální (propuštění z léčebny, výkonu trestu odnětí svobody, dětského domova).

⁵ „Particularly shocking is the fact that 40% of homeless young people surveyed have experienced violence or abuse at home. Given that more than 1 in 10 (12 %) became homeless as a direct result of fleeing abuse from a family member, it is clear that some young victims of abuse are not receiving the right help and instead going on to experience homelessness.“

Dalšími hojně uváděnými faktory podílejícími se na vzniku bezdomovectví jsou různé druhy psychiatrických diagnóz, poruchy osobnosti, závislosti, tělesná onemocnění. Zde je ale otázkou, do jaké míry jsou tyto jevy příčinami a do jaké míry jsou to již následky života na ulici. (Průdková, Novotný, 2008, s. 21).

Hradečtí (1996, s. 34 – 35) také hovoří o specifických rozdílech příčin bezdomovectví u mužů a u žen. Obecně, příčinou bezdomovectví u mužů bývají ve větší míře faktory materiální a osobní, příčinami bezdomovectví u žen naopak bývají častěji vztahové faktory. Dále Hradečtí specifikují i příčiny bezdomovectví u mladistvých a dětí, kde to bývají zpravidla problémy institucionální a problémy rodinné. Děťmi a mladistvými se však naše práce zabývat nebude.

Podobně lze příčiny rozdělené na subjektivní a objektivní nalézt i v dalších zdrojích, jakými je například Národní akční plán sociálního začleňování na léta 2004-2006 (MPSV, 2004, s. 19), stejné dělení používá i Štěchová a kol. (2008, s. 36-37), která poukazuje na to, že hranice toho, o kterou skupinu faktorů jde, nejsou vždy jednoznačné. Mezi objektivní příčiny spadají u zmíněných autorů např. změny na trhu zaměstnanosti, změny ve struktuře rodin, nedostatečné zabezpečení bydlení pro sociálně slabé či osoby se zdravotním postižením. K subjektivním příčinám řadí citovaný dokument, mimo již uvedených příčin, např. nízkou úroveň vzdělání, nezaměstnanost, opět zdravotní postižení, ať už tělesné nebo mentální.

Britský výzkum poukazuje na to, že objektivní (strukturální) příčiny mohou nepřímo ovlivnit příčiny subjektivní – např. zhoršení duševního stavu, prohlubování problémů uvnitř rodin. (MacFadyen, 2012, s. 2)

Otázkou k zamyšlení, na kterou snad tato práce podhalí odpověď, je dobrovolnost či nedobrovolnost života bez domova. Ve společnosti často panují názory, že bezdomovci si svůj životní styl vybrali sami. Přikláníme se k názoru Vágnerové (2004, s. 748), která píše: *„Bezdomovectví je jen vzácně volbou, častěji je výsledkem postupného sociálního propadu a následné rezignace na lepší alternativu.“*

1.2.4 Důsledky bezdomovectví

Jak již bylo výše zmíněno, u lidí, kteří jsou na ulici několik let, někdy stačí ale i několik měsíců, je poměrně obtížné rozlišit příčiny a následky života na ulici.

Dokument Národní akční plán sociálního začleňování na léta 2004-2006 hovoří o tom, že závažnost jednotlivých příčin se v čase mění. *„Tím se také mění sociální složení skupiny bezdomovců a návazně závažnost problémů, které s sebou bezdomovectví nese, tj. šíření infekčních nemocí, kriminalita a především vytvoření skupiny lidí, u nichž vyloučení ze společnosti nabývá své extrémní podoby.“* (MPSV, 2004, s. 19). Dalo by se tedy říci, že příčiny plynule přecházejí v důsledky. Je proto velmi obtížné identifikovat konkrétní důvody,

kteřé u konkrétního člověka vedly k tomu, že se ocitl na okraji společnosti, respektive bez domova. Nemluvě o tom, že příčina nikdy není jedna, ale vždy jde o soubor mnoha faktorů, které se musely najednou sejít tak, že člověk svou situaci již nedovedl řešit způsobem, který společnost považuje za normu.

Stejnou problematiku rozlišení mezi příčinou a důsledkem popisuje Agentura pro sociální začleňování. „*Sociálně vyloučení lidé obvykle nestojí před jedním problémem, ale před jejich komplexem, přičemž mnohý z nich by i jednotlivě ohrožoval normální fungování člověka ve společnosti. S postupným propadem na dno přestává být zřejmé, co je původním důvodem propadu a co jeho následkem.*“ (Švec, 2010, s. 5).

Vágnerová (2004, s. 751) hovoří o změně v oblasti potřeb, kdy se potřeby postupem času s životem na ulici modifikují, lidé na jejich naplňování často rezignují a hledají jejich náhradní uspokojování. Příkladem může být například potřeba citového vztahu, jistoty a bezpečí, kdy v životě na ulici je velmi obtížné takovou potřebu uspokojit. Řešením je otupělost, vyhasínání této potřeby anebo hledání jejího náhradního uspokojení (např. zvíře jako společník) nebo potřeba stimulace, kdy postupem času se pro člověka bez domova stává jakákoliv nová zkušenost nevítanou a spíše obtěžující. Stejně tak je potlačena potřeba seberealizace a potřeba otevřené budoucnosti. Člověk bez domova zpravidla neví, jak zlepšit svoji budoucnost, jeho myšlení provází pocity beznaděje a marnosti. Člověk bez domova sociálně selhal, což má vliv na jeho sebeúctu a sebehodnocení a tak se propojuje „začarovaný kruh bezdomovectví“.

1.2.5 Sociální integrace lidí bez domova – „návrat zpět“

Jak tvrdí Vágnerová (2004, s. 753), lidé bez domova trpí zpravidla nízkým sebehodnocením. Pokud jsme výše uvedli rozdělení příčin bezdomovectví na objektivní a subjektivní, Štěchová a kol. (2008, s. 37) poukazují na zajímavý poznatek. Objektivní (vnější faktory) mají vliv na formu bezdomovectví, zatímco subjektivní (vnitřní) faktory, mají vliv na šanci na návrat „zpět“ do společnosti.

Dovolujeme si však podotknout, že existuje i skupina lidí, u kterých slovo zpět není jaksi na místě. Jde o skupinu lidí, kteří již byli vychováni v prostředí lidí pohybujících se přímo v jádru či na hranici sociálního vyloučení. Jde o problematiku lidí, kteří nemají na co navázat – život, který vidíme ve společnosti a který je považován za normu, prakticky nikdy nepoznali.

Mareš (2006, s. 11) popisuje koncept kultury bídy. „*Koncept kultury bídy předpokládá, že chudoba má strukturu, racionalitu a obranné mechanismy, bez kterých by stěží přežila.*“ Obranný mechanismus má však dvě strany. Na té jedné pomáhá člověku lépe se adaptovat na podmínky, ve kterých žije. Na druhé straně, vlivem socializace, jsou mechanismy předávány

z generace na generaci nebo mezi členy komunity navzájem a jde tedy o faktor, který brání v procesu sociální inkluze, často brání dokonce i v „pouhých“ úvahách o změně.

Vágnerová (2004, s. 750-753) popisuje mezi lidmi bez domova sníženou schopnost orientace ve světě, často ulpívání na nefunkčních mechanismech, užívání „paliativní obranné strategie“, která neřeší problém, ale pouze omezují jeho následky. Častý je taktéž vyskytující se „postoj naučené bezmocnosti“, který je charakterizován apatií, rezignací a fatalismem. Mezi lidmi bez domova se často objevuje nízké sebehodnocení, což se negativně projevuje nejen v motivaci, ale též v každém pokusu o změnu životního stylu. Nakonečný (1996, s. 125), ale uvádí, že rezignace nemusí nutně znamenat ztrátu aktivity, ale může demonstrovat pouze posun v nárocích a zaměření.

1.3 Rodina

Podle Rozhoň je rodina charakteristická tím, že ji nelze nikdy zcela pominout. *„Rodina je tu s námi minimálně tak, že nám chybí, tedy negativním způsobem.“* (Rozhoň, 2013, s. 51).

„Rodina tvoří intimní společenství s úzkými vzájemnými vztahy a umožňuje jednotlivým členům uspokojovat své potřeby.“ (Šimíčková-Čížková, s. 124). *„Ideálem zůstává málo konfliktní domov, ve kterém jsou všichni členové rodiny milováni, do něhož se rádi vracejí, mohou si zde sdělit vlastní zážitky.“* (tamtéž).

Ať již hovoříme o rodině funkční či tzv. dysfunkční, Vágnerová (2004, s. 591-592) zdůrazňuje nutnost vnímat rodinu jako ucelený systém, nutnost vnímat vzájemné propojení, ovlivňování a závislost, kdy každý jednotlivý člen ovlivňuje působení a fungování celého rodinného systému a tedy jeho členů. *„Veškeré normální i patologické chování každého člena rodiny je nutno interpretovat jako součást interakcí celého rodinného systému, který ovlivňuje a zároveň je jím modifikováno (či dokonce deformováno)“* (tamtéž, 2004, s. 592).

Průdková a Novotný (2008, s. 16) popisují rozpad rodiny jako nejvýznamnější příčinu ztráty domova, ihned za ní následuje ztráta zaměstnání. Pokud se jedná o vztahy v rodině, mísí se mezi příčinami bezdomovectví jak nefunkčnost v rodině orientační (zanedbávání, bezdomovectví jako forma protestu a odmítání autorit), tak rozpad či problémy v rodině prokreační, dále úplná absence rodiny, kdy dítě či mladý člověk vyrůstá v ústavním zařízení a po dovršení 18 let touží po volnosti a svobodě, dále prožitá traumata v rodině (sexuální zneužívání, týrání apod.), narušení rodinných vztahů vlivem pobytu ve vězení apod. Průdková a kol. popisuje bezdomovectví jako „nositele sociálního selhání“.

Vágnerová, Csémy a Marek (2013, s. 15) uvádějí, že přes rozdílnost životních příběhů mladých lidí bez domova *„bývá jejich součástí nepříliš šťastné dětství, neuspokojivé rodinné prostředí, podivné vztahy s rodiči“* a uvádějí, že je to často právě nedostatečné rodinné zázemí,

kteřé vyvolává v mladém člověku touhu „odejít z domova kamkoliv a co nejdřívě, třeba i na ulici“ (tamtéž, 2013, s. 16). Dále však zmiňují, že část mladých lidí bez domova si udržuje kontakt s někým z rodiny (tamtéž, 2013, s. 122), což je významný prvek v případném pokusu o opuštění života na ulici.

V současnosti se často setkáváme s kritickými pohledy na stav současné rodiny. Kraus (2014, s. 124) se zamýšlí nad tím, zda současné svazky a soužití, kdy stále větší počet párů a jejich dětí žije nesezdaně, je vůbec ještě vhodné nazývat rodinou, pokud bereme v potaz tradiční pojetí rodiny (svazek pokrevní a manželský). Stejně tak řada dalších autorů, např. Smutek (2012, podle Kraus, 2014, s. 125) či Giddens (2000, podle Kraus, 2014, s. 125) poukazují na nutnost revize tradičního pojmu rodina ve vztahu s proměnou jeho chápání a v souvislosti s proměnou společnosti.

1.3.1 Proměna tradiční rodiny

Jak již bylo zmíněno, rodina prochází velkými změnami v jejím chápání, v jejím pojetí, v jejím praktickém životě. Kraus (2014, s. 126-132) zmiňuje negativní trendy ve společnosti, promítajícími se do života současné rodiny, směřující k postupnému odosobnění a materializaci vztahů, individualizaci, postupné dezintegraci, slábnoucí komunikaci. Dalšími negativními jevy současné rodiny je izolovanost a atomizace rodin. Současná rodina jen těžko odolává tlaku médií a konzumnímu postmodernímu stylu života. Ondrejko (2010, podle Kraus, 2014, s. 144) upozorňuje na výsledky své studie, podle které byly v současné rodině prokázány rysy anomie. „Na druhé straně současná doba posílila význam rodiny jako útočiště před veřejným složitým světem a vystupuje, zejména v sociálně slabém prostředí, jako jediný opěrný bod, kam se její členové, děti především, mohou uchýlit.“ (Kraus, 2014, s. 126).

Hradečtí (1996, s. 39) hovoří o stále aktuální prohlubující se krizi tradiční rodiny. „Převládající zaměření společnosti na individuální spokojenost a blahobyt a orientace na vysoký životní standard, tuto „svatou krávu“ moderního člověka, ovládají postupně nás všechny do té míry, že zapomínáme na rub vlastních výhod, prospěch a obohacení sebe sama.“

Stejně tak Možný (2006, s. 24-25) se zabývá radikální proměnou rodiny od tradiční k té postmoderní a poukazuje na to, že současné rozmanité formy „rodiny“ apelují na opuštění tradičních pokusů o definování a uchopení teorií rodiny, které již v podstatě s její dnešní mnohotvárností neexistují, ale je nutné zaměřit se na zkoumání snubních a reprodukčních jevů.

1.3.2 Rodina orientační, rodina prokreační

Orientační rodina, tedy rodina, do které se člověk narodí, podle Vágnerové (2004, s. 590 - 592) dává člověku základní sociální zkušenost, členové rodiny jsou prvními sociálními

vzory, se kterými se jedinec setkává. Pro naši práci je důležité, že rodina je jakýmsi „zjednodušeným modelem světa“, kdy dítě, popř. mladý člověk, získává zkušenosti s reakcemi okolí na sebe sama a upevňuje si tím takové mechanismy, které jsou pro něho funkční. Ty si pak s sebou odnáší do dospělého života. Kromě základního bezpečí a důvěry by rodina měla poskytovat také dostatek podnětů. Významný vliv mají očekávání rodičů. K tomu Vágnerová popisuje např. tzv. Pygmalion efekt, podle kterého, stručně řečeno, se jedinec snáze formuje do role a způsobů chování, které je od něho očekáváno. Rodina by měla plnit základní funkce – reprodukční, sociálně-ekonomickou, ochrannou, sociálně-výchovnou a emocionální (Kraus, 2014, s. 133 – 137). Ideální rodina je rodina úplná, nepřítomnost rodičovské postavy nemusí být fatální, ale vždy je riziková (tamtéž, s. 144). Možný (2006, s. 164) k vlivům orientační rodiny píše: „*Ať už bohudík anebo bohužel, rodina nemá na socializaci svých dětí monopol.*“ Platí, že čím slabší rodina, tím slabší vliv na vývoj dítěte má. „*Na její místo pak vstupují nejdříve média a pak vrstevnická skupina, jež se v pubertě stává pro adolescenta zástupnou rodinou.*“ (Možný, 2006, s. 146).

V rámci prokreační rodiny, tedy rodiny, kterou člověk v dospělosti založí, má tendenci opakovat takové chování, jaké viděl a zažil u svých rodičů, popř. jiných vychovatelů, anebo dělat přesný opak a vyvarovat se tak chování, které pro člověka ze strany rodičů bylo nepříjemné. Vágnerová zdůrazňuje roli prokreační rodiny především v oblasti získání nových zkušeností, stejně jako v rodině orientační je jednou ze základních funkcí poskytnutí jistoty a bezpečí, nezanedbatelná je funkce prokreační rodiny jako součásti seberealizace člověka.

V poslední době se stále více hovoří o skupině mladých dospělých, kteří žijí samostatně, avšak bez partnera a bez vlastní rodiny – tzv. „singles“. Je těžké určit a popsat, nakolik je u těchto „singles“ jejich životní styl volbou a nakolik je k němu dohnavy okolnosti. Možný nabízí jako vysvětlení mimo jiné ekonomickou nezávislost, náročné požadavky na flexibilitu v rámci kariérního života, ale i odkládání odpovědnosti a neschopností či neochotě vzdát se pohodlnosti „single“ života. Zároveň ale dodává, že jde o velmi složitý a postupně se vyvíjející jev (Možný, 2006, s. 196 – 199).

1.3.3 Citová deprivace

V této pasáži, a v návaznosti na předchozí text, se nemůžeme alespoň letmo nedotknout tématu citové deprivace. Ta je definována jako nespokojení citové potřeby a potřeby bezpečí v dostatečné míře a po dostatečně dlouhou dobu (Langmeier, Matějček, 1974). Mírnější variantou citové deprivace je subdeprivace, která je však o to hůře rozpoznatelná. Je tak paradoxně větší riziko, že strádající dítě zůstane nepovšimnuto, bez pomoci. Jak už zde bylo zmíněno, část lidí bez domova pochází z rodin, které nějakým způsobem selhávaly v plnění

svých funkcí. Část lidí bez domova se rekrutuje z dětských domovů, kdy mnohdy své rodiče nikdy ani nepoznala nebo s nimi nenavázala užší citové vazby. Přitom právě raná zkušenost jistoty pevného, trvalého a spolehlivého vztahu mezi rodičem a dítětem, je zásadním faktorem, který ovlivňuje všechny budoucí sociální vazby, schopnost tvořit je a fungovat v nich, ovlivňuje vztah k sobě samému a vztah ke světu, vnitřní jistotu a vyrovnanost. (Vágnerová, 2004, s. 597). Důsledky citové deprivace se promítají komplexně do všech oblastí života. Můžeme vyjmenovat např. emoční plochost, nevyhraněnost v navazování vztahů, nedůvěra, nerealistické sebepojetí – od nepřiměřeného sebepodceňování až po extrémní „vytahování“, nevyjasněný postoj k normám a hodnotovému systému, zvýšenou potřebu obranných postojů apod. Důsledky citové subdeprivace jsou podobné, avšak často méně nápadné. (Vágnerová, 2004, s. 597- 603).

1.4 Lidé bez domova a sociální zázemí

Podoba sociálního zázemí je u lidí bez domova specifická. Vlivem adaptace na životní styl spojený s životem „na ulici“ lidé ztrácejí míru identifikace s hodnotami a normami běžné společnosti, tím se dostávají na její okraj a tedy postupem času se jejich sociální kontakty redukují na kamarády a známé „z ulice“. (Vágnerová, 2004, s. 753). Nezřídka člověk bez domova přestává pečovat o svůj zevnějšek, chodí znečištěný, zapáchá, rezignuje. Vágnerová podotýká, že u některých lidí zanedbaný zevnějšek může fungovat jako určitá strategie – např. při žebrání. Tak začíná začarovaný kruh – člověk se vzdaluje od způsobu života, který je považován za běžný, odmítá jej a také je pro svůj způsob života společností odmítán. Netřeba dodávat, že vystoupení z tohoto kruhu je tím obtížnější, čím déle je člověk bez domova, čím déle žije „na ulici“. Lidé bez domova často trpí tím, že si jsou vědomi svého vyloučení na samý okraj společnosti a cítí, že s nálepkou bezdomovce je téměř nemožné navázat kontakt s „normálními“ lidmi. Vágnerová, Csémy a Marek (2013, s. 101) zmiňují názory některých mladých lidí bez domova, kde se objevují stesky na vnímání veřejnosti a například také chování policie k lidem bez domova. Ve vztahu ke společnosti pociťují lidé bez domova často pocit křivdy a ohrožení (Vágnerová, 2004, 753).

Poněkud jinak je tomu u žen bez domova. Ty zpravidla ve větší míře hledají pomoc v první řadě u svých příbuzných či přátel. Za zmínku stojí i to, že ženy bez domova jsou většinou společností více odsuzovány, než muži (Průdková, Novotný, 2008, s. 24).

Postoje veřejnosti k lidem bez domova se liší – od extrémního až nekritického soucitu a lítosti, až k extrémní nenávisti, celkově však převažuje spíše negativní postoj (Průdková, Novotný, 2008, s. 25). Lidé soudí často na základě vlastní zkušenosti nebo informací, které získávají prostřednictvím médií. Jak zmiňují Hradečtí (1996, s. 28-32), ale i např. Průdková a Novotný (2008, s. 13 – 15), nejviditelnější skupinu tvoří tzv. zjevní bezdomovci, kteří jsou

zpravidla poznatelní na první pohled podle charakteristických znaků – zanedbaný zevnějšek, často popíjející alkohol, s igelitkou nebo zavazadlem, ve kterém mají veškerý svůj majetek. Tato skupina je nezřetelnější, avšak zároveň nejméně početnou. Bohužel, zkušenosti, ukazují, že lidé, kteří se problematikou bezdomovectví hlouběji nezabývají, mají představu člověka bez domova korespondující právě s tímto obrazem. Z praxe můžeme jen dodat, že je velmi obtížné tuto zažitou představu lidem vyvrátit.

1.4.1 Komunita lidí bez domova

Komunikace mezi lidmi bez domova podle Průdkové a Novotného (2008, s. 24) probíhá spíše vedle sebe, nežli spolu. Často rozhovor zaměřují na řešení filosofických témat, což zmínění autoři považují za možný útěk od řešení těžkostí vlastního života. Mezi lidmi bez domova převládají muži. Žen je podle výsledků sčítání lidí, domů a bytů z roku 2011 zhruba jedna pětina (Český statistický úřad, 2011). Za zmínku však stojí, že data z roku 2004, kdy proběhlo sčítání osob bez domova na území Prahy, vykazovala zhruba 14% žen (Myšáková, 2004, s. 22). Lze tedy předpokládat, že počet žen mezi lidmi bez domova narůstá.

Ve výpovědích lidí bez domova se objevuje často téma bezohlednosti, agresivity, závisti, ale i to, že osoby bez domova vnímají ostatní lidi bez domova jako své vlastní, ne příliš lichotivé, zrcadlo, odrážející jejich vlastní situaci. Červenou nití, která se v příbězích lidí bez domova objevuje, je nedůvěra, nejistota, neustálá a všudypřítomná možnost ohrožení. Studie níže uvedené autorky rovněž poukazuje na rozpor, kdy se mladých osob bez domova tázali na přínosy života na ulici. Kromě jiného zde mladí lidé uváděli přijetí komunitou, určitý pocit sounáležitosti. Autoři tento rozpor zdůvodňují tím, že mladí dotazovaní mohou mít za sebou tak narušené a nefunkční vztahové zkušenosti, že jim tyto připadají v kontextu jejich situace v pořádku a přijatelné. Další možností je to, že si tímto argumentem mladí bez domova zdůvodňují své setrvávání na ulici (Vágnerová a kol., 2013, s. 102 - 105).

Obecně lze říci, že komunita mladých dospělých bez domova je pro jedince jak zdrojem jistoty a určité opory, tak představuje zároveň možnost ohrožení. Vztahy rychle vznikají a stejně rychle mohou zaniknout, nebývají trvalejšího charakteru. Vztahy jsou povrchní, spíše funkčního charakteru, myšleno ve smyslu určité výhodnosti, nestálé, orientované na přítomnost. „*Mladí lidé mají potřebu držet se pohromadě, protože tak lze za daných okolností snáze přežít, i když jejich vztahy nemusí mít standardní podobu.*“ (Vágnerová a kol., 2013, s. 108). Uvedení autoři dále vysvětlují, že potřeba přežít na ulici nutí lidi bez domova k soužití i s problematickými osobami, které představují potencionální ohrožení.

1.4.2 Partnerský život lidí bez domova

Erikson (podle Vágnerová 1999, s. 255) popisuje, že hlavním úkolem fáze mladé

dospělosti je dosažení intimity. „*Intimita je protikladem povrchních, více či méně anonymních vztahů.*“ Jak popisujeme níže, život na ulici není ideálním prostředím pro zdárné vypořádání se s tímto vývojovým úkolem.

Partnerské vztahy jsou v komunitě lidí bez domova především doménou žen. Je to především z toho důvodu, že pro ženy je život na ulici obtížnější, navíc jsou vystaveny větší možnosti zneužívání, ať již v jakémkoliv smyslu (Vágnerová, Csémy, Marek 2013, s. 118-121). S partnerstvím na ulici je to podobné, jako s ostatními vztahy v tomto prostředí. Lze ho charakterizovat vratkostí, nestálostí, nespolehlivostí, povrchností, častá je mezi mladými lidmi na ulici promiskuita, idealizace vztahů.

Ve výpovědích mužů i žen bez domova k tématu partnerství se objevuje nedůvěra, zklamání. Jak v přátelských, tak v partnerských vztazích se často objevuje potřeba distancovat se od osob z vlastní komunity. Lidé jsou si vědomi nestálostí a nejistoty jakýchkoliv vztahů s ostatními lidmi „z ulice“. Nevěří jim. Rádi by si našli vztah ale zároveň, jak již jsme uvedli, trpí vědomím vlastního sociálního vyloučení – vědí, že oni sami jsou jedněmi z lidí „z ulice“. Trpí tím, že si uvědomují, jak obtížné a téměř nemožné je navázat vztah s člověkem mimo komunitu. Trápí je pochybnosti o sobě a svých možnostech. V komunitě mladých bezdomovců je časté promiskuitní chování, avšak, jak popisují výše uvedení autoři, není to pravidlem. Mnoho mladých má z náhodného sexu v komunitě lidí bez domova oprávněný strach, spojený s rizikem nákazy pohlavními chorobami.

1.5 Motivace a představa budoucnosti

Výrost a Slaměník (2008, s. 148) zmiňují, že každé chování, ať již se nám jeví pozitivní či negativní, více či méně akční, je vědomě či nevědomě nějak motivované. Člověk si své motivace nemusí vůbec uvědomovat, často jeho chování ovlivňuje více motivů a dotyčný si uvědomuje jenom některé. O motivaci by šly sepsat rozsáhlé odborné psychologické práce, my zde však uvádíme pouze vhled do problematiky s důrazem na to, co považujeme pro naši práci a také z hlediska oboru sociální práce za nejpodstatnější.

Výrost a Slaměník (tamtéž, 2008, s. 147) stručně definují motivaci jako „*hybnou sílu psychického charakteru*“. Dle definice Nakonečného je motivace „*intrapsychický proces, který má svůj zdroj ve vnitřní a vnější situaci individua.*“ (1996, s. 17). „*Motivy dávají chování člověka psychologický smysl.*“ píše výše uvedený autor v úvodu (1996, s. 5) a jsou odpovědí na otázku „proč“. Dále Nakonečný o motivaci píše, že je to proces, který pomáhá regulovat vztah jedince k prostředí, prostupující celou psychikou člověka a psychickým procesům dává směr a obsah. (tamtéž, 1996, s. 26 - 27).

Výrost a Slaměník (2008, s. 147) hovoří o motivu jako o základním prvku určujícím směr

a intenzitu motivace. Pokud hovoříme o motivaci a motivu, stěžejní je tedy vnitřní stav člověka, vnější podněty nejsou motivem, ale mohou být prostředkem. Nakonečný upozorňuje na nutnost rozlišovat motivaci, resp. motivy a vnější podněty, někdy nazývané incentivy. Motiv a incentivy jdou ruku v ruce. „*Podněty se stávají incentivy jen v určitém vztahu ke stávajícím motivacím, resp. motivům: nápoj je incentivou jen pro žíznícího.*“ (tamtéž, 1996, s. 17).

Faktory ovlivňující motivaci lze rozdělit na biologické a sociální, popř. sociokulturní (Nakonečný 1996, s. 58-61), ovšem toto rozdělení je pouze formální. Prakticky se je motivace utvářena souborem mnoha jednotlivých faktorů, kdy mnohdy se vlivy jednotlivých faktorů překrývají natolik, že ani nelze s jistotou určit, zda se jedná o faktor biologický či sociálně podmíněný.

Motivační systémy lze rozdělit na vrozené a naučené. Vrozenou motivaci popisuje Nakonečný (2006, s. 80-81) jako instinktivní. To se projevuje především např. v mateřském či sexuálním chování. V naší práci se ale budeme zabývat spíše druhým uvedeným typem – naučenou, jinak také získanou, zvykovou či volní motivací. V behavioristickém pojetí je získaná motivace spojována obecně s potřebou dosažení odměny a vyhnutí se trestu (Nakonečný, 1996, s. 81-82). Heckhausen (1990, podle Nakonečný, 1996, s. 87) uvádí podobně, že základním prvkem motivačního procesu jsou přání a obavy, resp. představa o žádoucím a nežádoucím.

Výrost a Slaměník (2008, s. 149) poukazují na fakt, že motivace je silně podmíněna předchozím úspěchem či neúspěchem a důvěrou ve vlastní schopnosti. Člověk si zpravidla klade takové cíle, o kterých se domnívá, že je úspěšně zvládne. Nezvládnutí negativně ovlivňuje jeho motivaci, stejně tak jako úspěšné zvládnutí jí posiluje. Další nezanedbatelnou roli potom hraje výbava člověka – „znalost způsobů a prostředků“ pro dosažení cíle. Lidé bez domova mají obvykle silné zkušenosti se selháním různého typu. Je tedy logické, že jakýkoliv další neúspěch, negativní reakce okolí, negativně ovlivňuje jejich smýšlení o sobě a s ním úzce propojenou motivaci k jakémukoli pozitivně změně. Začíná začarovaný kruh. Lidé mají tendenci volit jednání, které funguje, ve kterém se cítí bezpečně, které znají. Změna je vždy riziko, krok do neznáma.

Motivace je definována následujícími znaky: silou, směrem a udržováním chování. Dle Nakonečného je nejvyšším motivačním systémem tzv. volní regulace chování. Předchází mu motivace a rozhodování.

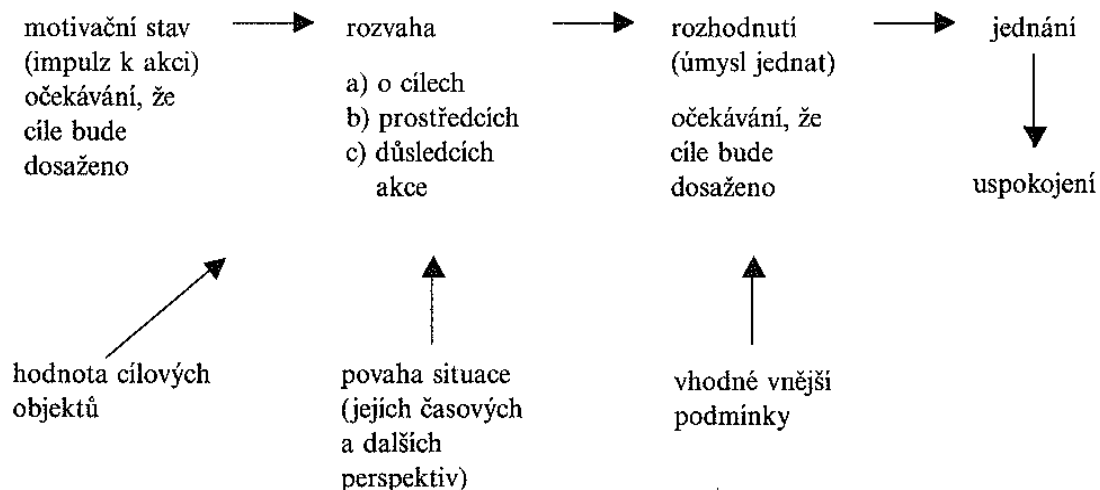

Obrázek č. 2: Volní akt – schéma. (Nakonečný, 1996, s. 84)

Volní akt je volbou, která zahrnuje jak praktické, kognitivní, tak morální aspekty věci.

Volní akt je také definován jako „regulace činnosti psychikou“ (Nakonečný, 1996, s. 85). „*Volní proces zahrnující rozvahu je spojen nutně s kognicí, ale také s emoční reflexí, s rozumovými úvahami, ale také s racionalizací iracionálních sklonů a v tomto smyslu může být rozumný či nerozumný, nikdy to však není čistě racionální chtění.*“ (tamtéž, 1996, s. 86)

Autor dále uvádí přehledné schéma procesu předcházejícímu volnímu aktu:

Obrázek č. 3: Schéma procesu předcházejícího volnímu aktu (Nakonečný, 1996, s. 85)

Co se týká představy budoucnosti, část lidí bez domova má nereálné představy o tom, že jednoho dne se něco změní a oni se dostanou zpět z ulice a zařadí se do života. Část lidí na jakoukoliv představu změny rezignuje a žije životem „ze dne na den (Průdková, Novotný, 2008, s. 22). Stejně tak Vágnerová (2004, s. 750 – 752) hovoří o změně v oblasti potřeb, jak již jsme uvedli výše, která je leckdy v důsledku nahrazena až totální rezignací. Život i potřeby lidí bez domova bývají maximálně zjednodušeny. Pokud hovoříme o motivaci k začlenění se do společnosti, postoj rezignace a apatie, přijetí „naučené bezmocnosti“ je velmi výraznou překážkou, která brání procesu změny již v samých počátcích. Vágnerová popisuje, že u lidí bez domova jsou často nerozvinuté volní mechanismy a tito lidé jsou jen obtížně schopni přiměřené autoregulace vlastního chování (Vágnerová, 2004, s. 750).

1.6 Cyklický model procesu změny

Teorií procesu změny je mnoho, nejčastěji jsou v rámci sociální práce uváděny ve spojení se závislostmi. Pro naši práci jsme vybrali cyklický model změny (Prochazka a DiClemente, 1997, podle Kalina a kol., 2015, s. 609), který je nejen jedním z nejčastěji užívaných, ale praktický především pro svou dobrou zapamatovatelnost, pro praxi práce s lidmi bez domova se dobře hodí a navíc lépe odráží realitu procesu změny než jiné, lineární modely. „*To umožňuje mnohem optimističtější přístup ke změně chování. Nezřídka člověk během procesu projde všemi*

stadii opakovaně, než dosáhne stability.“ (tamtéž, s. 609). Součástí kruhového modelu jsou následující stadia:

1. prekontemplace,
2. kontemplace,
3. rozhodnutí,
4. aktivní změna,
5. relaps,
6. udržení změny.

Příčemž prekontemplace je fáze ještě před zahájením uvažování o změně závislého chování, kontemplace je obdobím uvažování o změně, zvažování pro a proti. (Radimecký, 2009, s. 14).

Na základě této teorie shrnuje Kalina (2015, s. 609) tři poučky:

1. Neexistuje klient, se kterým nejde žádným způsobem pracovat.
2. Přiměřená intervence může klienta posunout, nepřiměřená ho může zablokovat nebo způsobit vypadnutí z léčby.
3. Relaps je součástí reality procesu změny a je třeba se na něj připravit, minimalizovat jeho dopady.

1.7 Hodnoty, normy, postoje

Pro naši práci bude důležité zaměřit se na sebehodnocení a sebepojetí lidí bez domova, na jejich hodnoty, normy a postoje, které mohou být bariérou nebo případně hybnou silou v nastartování a udržení procesu změny. Nakonečný (1996, s. 83) tvrdí, že hodnoty, jinak také *„emociogenní pojetí dobra, se stávají součástí sebepojetí a fungují jako motivy jeho obrany: člověk hlídá sám sebe, aby byl tím, kým chce být.“* Prosazování některých hodnot může ustoupit do pozadí v situaci, kdy je pro člověka ohrožující, tedy je-li člověk nucen zvolit mezi více hodnotami, pak volí tu, kterou považuje za vyšší, důležitější. Lidé bez domova jsou často stavěni před specifická dilemata, kdy jsou nuceni volit mezi vícero hodnotami, často by se situace dala nazvat „volbou menšího zla“. Aby obstáli na ulici, často musí některé hodnoty, které jim dříve byly blízké nebo které považovali za důležité, upozadit na úkor hodnot, které jim pomáhají přežít. Jinými slovy, v extrémních situacích je zcela přirozeně hodnota života, tedy i potřeba přežít (např. na ulici), vyvýšena nad všechny ostatní. Důstojnost, čest, soucit a solidarita často v životě na ulici musejí jít stranou.

Normy popisuje Výrost a Slaměník (2008, s. 288-289) jako chování, které od jedince očekává společnost. Pokud se jimi člověk řídí, je odměňován pozitivními reakcemi, pokud ne, je tomu naopak – je „trestán“. Berkowitz (1972, podle Výrost a Slaměník, 2008, s. 288 - 289)

popisují následující normy, které motivují prosociální chování:

- reciprocita – předpokládá opěťovanost, princip „něco za něco“,
- sociální odpovědnost – předpokládá nutnost pomoci druhému v případě potřeby, a to bez očekávání opěťování pomoci.

Mezi lidmi bez domova bývají častěji osobnosti odmítající normy a hodnoty společnosti. Pravidlům, která ve společnosti fungují, buď nerozumějí, nebo se jimi nezvládají řídit (Vágnerová, 2004, s. 75).

Ruku v ruce s hodnotami a normami jde vlastní sebehodnocení. Výrost a Slaměník (2008, s. 101) odlišují pojem globální sebehodnocení (vyjadřuje celkový pocit z vlastní osoby) a vědomí vlastní hodnoty, které je úzce propojeno s morální stránkou, hodnotami a s pojetím smyslu života.

Reykovski (1977, podle Nakonečný, 1996, s. 57), popisuje šest nejtýpčtějších zdrojů, které umocňují vědomí vlastní hodnoty. Na základě zkušeností člověka jsou rozvíjeny ty, které se uplatnily jako nejvíce funkční. Jsou jimi:

- 1) výsledky vlastní činnosti,
- 2) mínění druhých,
- 3) pozice ve skupině,
- 4) materiální situace,
- 5) vnější vzhled,
- 6) sebeocení tzv. zvnitřku, respektive sebeuznání.

Důležitým pojmem je též sebepojetí. Výrost a Slaměník (2008, s. 96) popisují sebepojetí jako „*hypotetický konstrukt, kterým se snažíme popsat obsah vědomí vztahovaný k vlastnímu já.*“.

Vágnerová (2004, s. 753) hovoří obecně o nízkém sebehodnocení mezi lidmi bez domova. Pocit vlastní méněcennosti je často kompenzován zkreslováním reality, vyprávěním báchorek, které člověku pomáhají zachovat alespoň základní sebeúctu. Výrost a Slaměník (2008, s. 101) poukazují na fakt, že „*lidé, kteří se hodnotí méně pozitivně, mají často méně komplexní strukturu sebepojetí, jsou také méně flexibilní (tj. s menší schopností reorganizovat a přehodnocovat poznatky vztahované k vlastnímu já).*“

Mluvíme-li o hodnotách a normách, nabízí se vysvětlit i pojem **postoj**, který se k hodnotám a normám úzce váže. Postoj v klasickém pojetí je chápán jako soubor kognitivní (poznávací), citové a konativní (behaviorální) složky (Výrost, Slaměník, 2008, s. 135) nebo srozumitelněji: hodnotící vztah k sobě i k okolí projevující se v poznávání, prožívání i činnosti (tamtéž, s. 159). Nakonečný (2009, s. 239-242) taktéž vysvětluje postoj jako vztah k hodnotám nebo také způsob hodnocení. Postoj je produktem hodnocení, avšak nelze tvrdit, že postoj je v souladu s jednáním

člověka. Na soulad postoje a jednání má vliv mnoho faktorů, jde o komplexní proces. „*Postoj tedy zakládá určitou konativní pohotovost, jejíž realizace v příslušném jednání však závisí na situačních podmínkách.*“ (Nakonečný, 2009, s. 242). Autor také uvádí, že tak, jak postoje mohou ovlivnit jednání, tak také jednání ovlivňuje postoje. Zmiňuje příklad přiřazení různých rolí na pracovišti, které následně ovlivňují i postoje člověka, který je vykonává (např. povýšení v zaměstnání a následná změna postoje k dodržování pravidel). Obecně z teorií, které Nakonečný uvádí (2009, s. 239- 244), lze říci, že člověk má tendence směřovat obousměrně k souladu svých postojů a svého jednání.

2 VÝZKUM

2.1 Cíl výzkumu, výzkumná otázka

Vzhledem k cíli této práce jsme se zaměřili, jak již bylo nastíněno, na vnímání přítomnosti a budoucnosti, na sebevnímání mladých lidí bez domova, na jejich motivaci a demotivaci, a to především z pohledu „tady a teď“. Touto prací sledujeme porozumění tomu, jakou a jestli vůbec mají mladí lidé bez domova představu blízké či vzdálené budoucnosti a jak nahlízejí na aktuální životní situaci, ve které se nacházejí.

Výzkumné otázky jsme se tedy rozhodli formulovat takto:

VO1: Jak uvažují mladí dospělí o vizi blízké či vzdálené budoucnosti?

VO2: Jak hodnotí mladí lidé bez domova svou aktuální životní situaci?

VO3: Jaké faktory ovlivňují motivaci ke změně životního stylu u mladých dospělých bez domova?

2.2 Popis použitých metod a technik

Zvolili jsme kvalitativní přístup. Dle Hendla (2016, s. 46-51) je kvalitativní výzkum, ve srovnání s kvantitativním, charakterizován málo standardizovanými metodami sběru dat, jeho realizace je obvykle dlouhodobější a častěji je uskutečňován přímo v přirozeném prostředí respondentů. Jeho slabinou je vysoká míra subjektivity, jeho realizace i vyhodnocení klade vysoké nároky na osobu výzkumníka, avšak to je vyrovnáváno možností získání hloubkového vhledu do problematiky, s respektem ke kontextu celé situace jako nedílné součásti každého jednotlivého respondenta. V kvalitativním výzkumu nejde o to zachytit objektivní realitu, ale to, jak realitu vnímají a interpretují účastníci výzkumu (Pavlásek, Nosková, 2013, s. 9). Významný je zde proces, ale také vztah výzkumníka a respondenta a výběr vzorku účastníků výzkumu (Švaříček, Šed'ová, 2007, s. 17). Výzkumník spoluvytváří výzkumnou situaci a je v rovnocenném vztahu s respondentem (Mioviský, 2006, s. 73). Cílem kvalitativního výzkumu je získat vhled do specifik zkoumaného jevu, s ohledem na kontext a vytvářet hypotézy. Jeho průběh je přizpůsobován konkrétní situaci, zatímco v případě kvalitativního výzkumu je předem jasně určeno, co bude výzkumník zachycovat (Hendl, 2016, s. 58 – 59, Švaříček, Šed'ová, 2007, s. 13-14). Mioviský (2006, s. 17-18) uvádí nejcharakterističtější znaky kvalitativního výzkumu. Jsou jimi jedinečnost a neopakovatelnost, kontextuálnost, procesuálnost a dynamika, historičnost a reflexivnost.

Glaser a Corbinová (1989, podle Hendl, 2016, s. 45) definují kvalitativní výzkum jako ten, „jehož výsledků se nedosahuje pomocí statistických metod nebo jiných způsobů kvantifikace“.

Základem kvalitativního výzkumu je dle Hendla téma a výzkumné otázky. Zatímco v minulosti byl kvalitativní výzkum vzhledem ke kvantitativnímu výzkumu často upozadován a někdy až opovrhován jako nevědecký, případně pokládán za protikladný či konkurenční, v současnosti se většina autorů přiklání k tomu, že kvalitativní a kvantitativní výzkum mají svou jedinečnou úlohu a jsou si vzájemně komplementární a vzájemně se podporují (Hendl, 2016, s. 52, dále Švaříček, Šed'ová, 2007, s. 12, Chráska, 2007, s. 32). Švaříček a Šed'ová (2007, s. 28-29) dále konstatují, že zatímco kvantitativními metodami zkoumáme jevy, o kterých víme, kvalitativní metody nám dávají „*možnost vidět nové, statisticky neviděné jevy*“. Samostatnou, významnou a v současnosti velmi diskutovanou otázkou je etická dimenze výzkumu. Dalšími kritérii kvality kvalitativního výzkumu jsou např. pravdivost a platnost, pochopení, důvěryhodnost, proveditelnost, aplikovatelnost, autenticita a spolehlivost (Švaříček, Šed'ová, 2007, s. 28-50).

Jedním z důvodů volby kvalitativního přístupu byla poměrně specifická a úzká lokalizace našeho výzkumu, který se uskutečnil na dvou pracovištích ve dvou městech. Cílem výzkumu bylo nalézt odpovědi na výše uvedené otázky a zároveň jsme chtěli zachytit životní příběhy každého jednotlivého respondenta v souvislostech, v jejich kontextu. Dalším důvodem byla charakteristika cílové skupiny a naše zkušenosti s ní, kdy můžeme říci, že klientela lidí bez domova je velice odtažitá vůči vyplňování dotazníků a formulářů, které v nich obvykle evokují prostředí úřadů a státních institucí. Vycházeli jsme také z toho, že s většinou klientů již máme navázaný alespoň minimální vztah, což může být přínosem, ale je nutné si uvědomit i určitá rizika, např. náš pohled tím může být zkreslený. Důvodem volby uvedené metody je také nutnost citlivého uchopení a zacházení s daty jak při jejich sběru u jednotlivých respondentů, tak při vyhodnocení získaných informací.

2.2.1 Metoda sběru dat

Jako výzkumnou metodu jsme zvolili polostrukturovaný rozhovor. V polostrukturovaném rozhovoru jsou dány oblasti, v rámci kterých jsou předem vytvořeny určité okruhy témat, na které se chce výzkumník zaměřit, avšak jejich pořadí může být zaměňováno a přizpůsobeno průběhu rozhovoru. Respondentovi dává volnost a možnost určit, v jakém rozsahu se konkrétní otázce bude věnovat, zároveň je zde i prostor pro dovysvětlení v případě, že si výzkumník není jist, že správně porozuměl. (Mioviský, 2006, s. 159-160). Přes respekt k důležitosti přípravy rozhovoru konstatuje Jirka (podle Pavlásek, Nosková, 2013, s. 111), že neexistuje jediný správný mustr přípravy a vedení rozhovoru, a to ani v jednom a tom samém výzkumu. Jirka zde zdůrazňuje jedinečnost respondenta, situace, prostředí i příběhu, která sama přináší právě tolik cenná získaná data, která může přinést jen kvalitativní přístup a varuje před uniformitou a snahou o jeden ideální způsob získávání dat. Při realizaci rozhovorů jsme se řídili základními zásadami

dle Hendla (2016, s. 176), z nichž za všechny zmiňujeme např. citlivost, nutnost zachovat neutrální postoj, důvěrnost. Důvodem volby kvalitativního přístupu bylo kromě zmíněných předností to, že jsme chtěli dát prostor pro jedinečnost každého respondenta a zachovat při tom v co největší možné míře kontext situace, vždy s ohledem na téma naší práce. Byli jsme si vědomi vlastních limitů uvažování a chtěli jsme, aby jimi byli účastníci výzkumu co nejméně ovlivňováni.

V rámci přípravy rozhovoru jsme stanovili předem oblasti, kterých by se měl rozhovor dotýkat. Jednotlivým oblastem jsme dali názvy Dětství a minulost, Život na ulici, Budoucnost, Sebeobraz, Zdroje a motivace. Pomocný seznam oblastí a zaměření otázek pro polostrukturovaný rozhovor je uveden v příloze č. 1. Ponechali jsme na každém jednotlivém dotazovaném, v jakém rozsahu se bude chtít těmto tématům věnovat. Rovněž jsme byli otevření novým, námi předem nedefinovaným oblastem, které sami dotazovaní považovali za důležité ve vztahu k tématu naší práce. Jednotlivé rozhovory trvaly od 39 do 83 minut, se souhlasem dotazovaných byly zaznamenávány na diktafon a následně doslovně přepsány pro lepší orientaci a jejich následné zpracování. Vzhledem k udržení důvěrnosti získaných dat a vzhledem k zachování anonymity jednotlivých účastníků výzkumu byla anonymizována data, která by mohla vést k identifikaci konkrétního člověka - především jméno, názvy měst, škol, kde respondenti studovali, jména blízkých osob apod.

Jednou z vhodných technik záznamu dat dle Hendla je technika doslovné transkripce, což je přesný převod mluveného projevu do písemné podoby. (Hendl, 2016, s. 212). V rámci této techniky je pak možné využít další nástroje, jakými je podtrhávání, vytváření seznamů, komentáře na kraji textu atp. Hendl uvádí, že mluvený projev je možné přepsat do spisovné podoby. Zde, vzhledem k charakteristice cílové skupiny s ohledem na autenticitu, jsme považovali za vhodné ponechání textu uvedeného v přímých citacích jednotlivých komunikačních partnerů v jeho čisté, neupravené podobě. Kromě techniky doslovné transkripce zmiňuje autor ještě další – komentovaná transkripce, kde jsou zachycovány důležité znaky zjištěné pozorováním chování komunikačního partnera při rozhovoru (např. pomlka, intonace). Vzhledem k počtu komunikačních partnerů a rozsahu práce by tato technika byla poměrně náročná. Další technikou může být shrnující protokol (tamtéž, s. 213-214) – ten nezachovává celý projev respondenta, ale již při poslechu se provádí jistá redukce. Tato technika nám naopak připadala nevhodná vzhledem k tomu, že u nepřiliž zkušeného výzkumníka může dojít ke ztrátě cenných dat již při prvotním zpracování. Poslední techniku selektivního výběru jsme rovněž odmítli, a to z toho důvodu, že je vhodná v situaci, kdy jsou jasně stanovena kritéria, kterým se chce výzkumník věnovat. Zbylé informace se vypouštějí. My jsme v našem výzkumu ovšem chtěli nechat prostor právě pro otevření případných nových oblastí, nechtěli jsme naše

dotazované limitovat hranicemi našeho obzoru.

2.3 Popis výzkumného souboru

Respondenti byli vybíráni především podle toho, jak do konkrétních služeb přicházeli v době, kdy v nich probíhalo výzkumné šetření – tedy metodou prostého náhodného výběru (Chráska, 2007, s. 20). Jediným kritériem bylo požadované věkové rozmezí, ochota se výzkumu zúčastnit a stav, ve kterém potenciální účastníci výzkumu byli schopni informovaného souhlasu s účastí ve výzkumu a samozřejmě také výzkumného rozhovoru – tedy byli schopni porozumět tomu, že se účastní výzkumného šetření, a byli schopni srozumitelně odpovídat na otázky, na které byli tázáni. Spoléhali jsme na to, že i zastoupení mužů a žen v náhodném výběru bude přibližně kopírovat procentuální zastoupení mužů a žen mezi skupinou lidí bez domova, což se ale nepotvrdilo – výzkumu se zúčastnila polovina žen a polovina mužů (výzkumy uvádějí nejvýše 30% zastoupení žen – viz kapitola Bezdomovectví).

V teoretické části jsme zmínili různé druhy periodizace dospělosti. Vycházeli jsme ze současného trendu, který popisuje mnoho autorů. Za všechny zmiňujeme Zacharovou (2012, s. 69-70), která píše: „*V důsledku společensko-ekonomických změn se v současnosti ruší věkové hranice stanovené pro plnění jednotlivých vývojových úkolů. Přestože úkolem časně dospělosti je vstup do manželství a založení rodiny, tedy zabezpečení zachování rodu, není výjimkou, že se plnění tohoto úkolu posunuje až na konec časně dospělosti nebo až na začátek dospělosti střední.*“ Při volbě kritérií pro náš výzkumný vzorek jsme toto brali v úvahu a udělali jsme jakýsi kompromis na základě periodizací uvedených autorů a na základě našich zkušeností. Věkové kritérium pro výběr respondentů našeho výzkumu bylo proto od 18 do 35 let, ovšem skutečné věkové rozmezí dotazovaných, kteří se účastnili výzkumu, bylo od 22 do 33 let.

Účastníků výzkumu bylo celkem osm a 4 muži a 4 ženy z řad uživatelů nízkoprahových denních center pro lidi bez domova NADĚJE v Liberci a Jablonci nad Nisou. Obě sousedící města jsou od sebe vzdálená jen několik kilometrů, propojená městskou hromadnou dopravou a dochází tak k časté migraci uživatelů mezi jednotlivými městy.

Velkou pozornost jsme kladli na etiku výzkumu, především vzhledem k riziku střetu zájmů. V rámci jedné uvedené sociálních služby pracuji jako sociální pracovník, bylo proto důležité upozornit uživatele na to, že rozhovor je zcela mimo sociální práci – tedy rozhovor nebude zaznamenán nikde v rámci sociální služby a také nikdo z pracovníků nebude informován o obsahu rozhovoru před anonymizováním údajů. Před samotným rozhovorem jsem uživatelům jako tazatelka vysvětlila, že z rozhovoru, ať již bude sděleno cokoli, nebudou plynout žádné důsledky pro čerpání sociálních služeb, rozhovor bude patřit zcela mimo sociální práci a pokud se k němu uživatelé nebudou chtít v budoucnu vracet, budu to maximálně respektovat. Rovněž

jsem uživatele požádala o možnost záznamu rozhovoru, který bude použit pouze pro tuto práci, přepsán s anonymizovanými údaji a následně smazán. Všichni dotazovaní se záznamem rozhovoru souhlasili.

2.4 Organizace výzkumu

Uživatelé jednotlivých služeb byli srozuměni s tím, že účast je zcela dobrovolná, za jakým účelem a jakou formou bude rozhovor probíhat, byli informováni o tom, že rozhovory budou zaznamenávány a že nikde nebudou uvedeny žádné údaje, které by je identifikovali. Uživatelům bylo vysvětleno, že pokud na některé otázky nebudou chtít odpovídat, nemusejí. Rovněž mohou požádat, aby určité části rozhovoru nebyly zaznamenány, mohou kdykoliv rozhovor ukončit a odejít. V jednom případě se skutečně stalo, že byl rozhovor respondentkou přerušena.

Rozhovory byly prováděny přímo v nízkoprahových denních centrech NADĚJE Liberec a Jablonec nad Nisou, a to od září do prosince 2016. Do jednoho týdne byl každý rozhovor doslovně přepsán, již s anonymizovanými údaji, a audiozáznam smazán. Během ledna až března 2017 bylo prováděno vyhodnocení získaných dat.

2.5 Profily respondentů

V této části uvádíme stručné profily dotazovaných pro krátký vhled do životních příběhů a situace dotazovaných. Profily jsou souhrnem cenných informací zjištěných na základě rozhovorů s jednotlivými komunikačními partnery.

1) Jana 23 let, bez domova 4 roky, rozhovor 67 minut

Jana žila v rozvedené rodině společně s matkou a sestrou. Vztahy s nimi popisuje jako chladné, rovněž docházelo k častým konfliktům. Otce vídala 1x za 14 dní. Ve škole byla oblíbená, co se týká prospěchu, vždy patřila k nejlepším. Ve 13 letech se u ní projevila mentální anorexie. Od té doby začaly problémy s jídlem, od 15 let i problémy s drogami (především pervitin). V 17 letech byla poprvé na čtyřměsíční léčbě závislosti, avšak po návratu vydržela abstinovat týden. Jana přesto dokončila gymnázium, poté chvíli pracovala v různých firmách na nekvalifikovaných pozicích. Zhruba v 19 letech odešla dobrovolně z domova a nyní žije na squattu společně s partou dalších asi 8 lidí přibližně stejného věku. Užívá pravidelně injekčně pervitin, alkohol, marihuanu, a pokud jsou k mání, tak i další drogy. Nemá vážnou známost, nejbližšími a nejdůležitějšími lidmi jsou pro ni její spolubydlící ze squattu. S rodinou se stýká velmi omezeně, protože má strach, aby je netrápila. Ví, že nefunguje tak, jak by si její rodiče přáli. Jana by si přála v budoucnu změnit svůj životní styl, avšak ještě chvíli chce setrvat v současném fungování. Nedokáže si představit život bez drog a bez současných přátel.

Několikrát byla hospitalizována pro zdravotní potíže, které vždy souviseli s užíváním alkoholu nebo drog, ale trvalé zdravotní potíže nemá. Jana navštěvuje nepravidelně nízkoprahové denní centrum, noclehárnu ani azylový dům nikdy nevyužila, ani o to nestojí. Jedním z důležitých momentů pro Janu byla smrt kamaráda (sebevražda), která podnítila uvažování o změně. V tu chvíli si uvědomila svůj vlastní život a jeho možné důsledky.

2) Petr, 23 let, bez domova 2 roky, rozhovor 70 minut

Petr žil pouze s matkou, střídavě na azylovém domě nebo se sourozenci v dětském domově. Otce nikdy nepoznal. Má sestru a bratra, ale vídá se jenom se sestrou, se kterou má dobré vztahy, stejně jako s matkou. V dětství do 9. třídy fungoval dle svých slov bezproblémově. Poté byl přistižen při prodeji marihuany a dostal dvojku z chování. To vnímá jako počátek svých potíží. Poté šel do učení, ale ze zdravotních důvodů musel přejít na obor, který ho nebavil, a proto učení nedokončil. Na ulici se dostal, jak říká, z vlastní vůle. Když mu bylo 18 let, musel opustit azylový dům, kde žil s matkou. Chvilku pracoval, ale poté začal ve větší míře užívat drogy, několikrát týdně, především marihuanu a pervitin. Z každé práce ho vyhodili nebo odešel sám. Nejbližšími lidmi je pro něho jeho matka a sestra, partnerku nemá a zatím nehledá, nechává tomu volný průběh. Bydlí na squattu nebo střídavě využívá službu noclehárny, hlavně v zimě pravidelně dochází na nízkoprahové denní centrum. Lidi z ulice nepovažuje za přátele, vztahy s nimi vnímá spíše jako účelové. Před několika měsíci byl hospitalizován v akutním stavu se žloutenkou typu A a rovněž se u něho potvrdila žloutenka typu C. Petr nemá stabilní bydlení asi od 19 let, ale život po přátelích a po ubytovnách nevnímá jako život bez domova. V brzké době se chce z ulice zařadit zpět do společnosti, i když stále nachází mnoho důvodů, které mu v tom brání. Je si však jistý, že to zvládne. Jednou by chtěl mít stabilní bydlení, práci a fungující rodinu, která je u něho na prvním místě.

3) Eliška, 22 let, bez domova 4 roky, rozhovor 55 minut

Eliška žila asi od 3 let v dětském domově společně se svými dalšími šesti sourozenci. Na rodiče nevzpomíná ráda, v rodině docházelo k fyzickému týrání ze strany matky. Otec žil jinde. Na život v dětském domově má hezké vzpomínky, a to jak na vrstevníky, tak na vychovatele. Vždy kolem sebe měla ráda hodně lidí, sama říká, že je společenská a veselá. Když jí bylo 18, chtěla být svobodná, opustila učební obor i dětský domov a odjela se svým prvním přítelem do Anglie. Tam jí přítel nutil k prostituci a začala užívat drogy. Po několika letech si našla jiného přítele, se kterým se jí podařilo přestat brát drogy, poté otěhotněla a společně se vrátili z Anglie do České republiky. Pro Elišku je nyní nejdůležitější, aby vytvořili společně s přítelem zázemí pro budoucí miminko. Chce být dobrou matkou a také manželkou

a to je u ní nade všechno. Přítel si našel práci, plánují svatbu, zatím jsou na azylovém domě, ale chtějí v nejbližší možné době odejít do vlastního nájemního bydlení. Další důležitou osobou je pro ni její bratr, který bydlí ve stejném městě. Ráda by kontaktovala i další své sourozence.

4) Pavlína, 23 let, bez domova 1 rok, rozhovor 30 minut, následně přerušeno, pokračování 22 minut

Pavlína měla spokojené dětství, dokud jí v 8 letech nezemřel nevlastní otec. Matka péči o ní a její 3 sourozence nezvládala, ale přesto Pavlína vyrůstala doma. Po nástupu na střední odborné učiliště, obor prodavačka, začala trávit hodně času v partě kamarádů, kteří pili alkohol a užívali drogy. Pavlína nedokončila školu, odešla z domova a bydlela společně se svým partnerem, kterého poznala v partě. S ním porodila postupně tři děti, které jí ale byly odebrány kvůli partnerově závislosti. Poté začala injekčně užívat pervitin. V té době, jak tvrdí, jí nezajímalo nic, než drogy. Nikdy se nedostala na ulici – bydlela po ubytovnách. Na živobytí si vydělávala prostitucí. V té době, zhruba před pěti lety, poznala svého současného partnera. Díky němu přestala brát drogy, ale začala nadužívat alkohol. Střídavě bydleli sami nebo společně s partnerovou matkou. Díky výtržnostem, které dělali s partnerem pod vlivem alkoholu, museli vystřídat několik ubytoven, až vyhledali noclehárnu, kde jsou dosud. Pavlína o sobě tvrdí, že je závislá na svém příteli a nedokáže žít bez něho. Dochází na ambulantní soudně nařízenou protialkoholní léčbu. Sama nyní začala pracovat a práci si chce udržet, našetřit si na ubytovnu a později na nájemní bydlení. Práce je pro ni povzbuzujícím faktorem, našla nové známé a také novou zkušenost, že je užitečná. *„Ted' chodím do tý práce, je to lepší, než tady sedět. Alespoň jsem něco platná. (...) Nic mi v tom (ve změně – pozn.) nebrání, nic mi v tom nepomůže, můžete mi pomoci vy informací, radou, ale hlavně musím sama.“* Pavlína vnímá jako svůj hnací motor optimistickou povahu. *„Dobře mi je asi pořád, mám takovou povahu, to mi pomáhá.“*

5) David, 33 let, bez domova 1 rok, rozhovor 43 minut

Davidovi je 33 let. Dětství prožíval společně s matkou a dalšími dvěma sourozenci. Otce nikdy nepoznal. Okolo třinácti let začal s partou chodit do hospody a pít alkohol, následovaly výchovné problémy, záškoláctví a pobyt ve výchovném ústavu. Na dětství má pěkné vzpomínky, do třinácti let fungoval jako každé jiné dítě. Vztah s matkou hodnotí velmi dobře, se sestrou jsou vztahy narušené díky problémům, které dělal v dospělosti. V 18 letech začal mít problémy se zákonem a byl opakovaně trestán za majetkovou trestnou činnost. Většinu problémů přisuzuje svému sklonu k alkoholu, ale nemá pocit, že by šlo o závislost. Několikrát byl díky výtržnostem vyhozen z ubytoven, kde bydlel, až se dostal do zařízení NADĚJE. Se svou partnerkou, se kterou je nyní na nízkoprahovém denním centru, se mu podařilo přestat brát pervitin, ale uznává,

že závislost zčásti nahradil pitím. David nyní nocuje s partnerkou na noclehárně, hledá si zaměstnání, a co nejdříve chce odejít nejlépe do nájemního bydlení. David popisuje, že jednou z jeho motivací je to, že vidí, že jiní se s podobnými problémy dokáží vypořádat. „*Kamarád taky fetoval a teď si žije hezky, dělá v Německu. Vidím u něj, že to jde.*“

6) Aleš, 28 let bez domova 6 let, rozhovor 83 minut

Aleš vyrůstal v adoptivní rodině. Své biologické rodiče nikdy nepoznal. Na dětství i svou rodinu vzpomíná rád, i když výchova jeho rodičů byla přísná. Aleš navštěvoval tehdy zvláštní školu, do smrti svého otce měl pravidelný a přísný režim. Rodiče se snažili, aby se měl lépe, než oni. Zároveň oba rodiče měli sklon k alkoholu, matka dosud žije a podle Aleše je závislá. Ze školy chodil domů, kde se celé odpoledne učil, jak to vyžadoval jeho otec. Zvrat nastal po smrti otce, kdy matka dala Alešovi volnost. Aleš nevěděl, jak má s volným časem naložit, neměl ani moc přátel. Začal si užívat svobodný život, poznal drogy, alkohol, život po barech, nedochodil devátou třídu kvůli absencím, a to bylo i důvodem pro jeho umístění ve výchovném ústavu, kde byl do 18 let. Poté odešel na ulici, protože chtěl žít svobodný a nezávislý život. Začal brát drogy a krást, za to byl také několikrát ve výkonu trestu odnětí svobody. Před měsícem byl pořetí propuštěn z vězení. Jak sám říká, je na čase změnit svůj život, zatím se pro to snaží dělat maximum. Oporou mu jsou lidé mimo komunitu bezdomovců, konkrétně dva přátelé se svými rodinami, které zná už několik let.

7) Tomáš, 27 let, bez domova 2 měsíce, rozhovor 39 minut

Tomáš měl spokojené dětství. Na rodiče vzpomíná rád, v dětství s nimi dobře vycházel a i nyní jsou v úzkém kontaktu. Sám o sobě tvrdí, že byl poměrně živé dítě, ale do 15 let neměl žádné výrazné potíže. V 15 letech šel na střední odborné učiliště. Zlom nastal, když se v té době jeho rodiče rozvedli. Tomáš nesl rozvod těžko a začal s partou kamarádů pít a hrát automaty. Propadl hazardním hrám, chtěl stále více vyhrávat a stále více propadal závislosti. Okrádal matku, u které žil a proto se musel odstěhovat se za otcem, kde se ale dělo totéž, takže se odstěhoval k babičce. V té době si našel přítelkyni, která pro něho byla velkou motivací. Sám chtěl, aby byl dobrým partnerem a v budoucnu i otcem a tak několik let pracoval a fungoval jako většina jeho vrstevníků. Po rozchodu se ale vrátil zpět k pití. Na nízkoprahové denní centrum se dostal z nemocnice, kde byl hospitalizován po vážném úraze páteře při práci načerno. Tam se zjistilo, že Tomáš lže, nepracuje na smlouvu ani není vedený na úřadě práce. Rodiče trvali na tom, že už nemůže být u babičky ani u nich a poslali ho na noclehárnu. Tomášovi pomáhá ve snaze o změnu jeho optimismus: „*Šťastnej se snažím být každý den. I to mě trochu pomáhá.*“

8) Veronika, 26 let, bez domova 1 měsíc, rozhovor 43 minut

Veronika vyrůstala od 4 let v adoptivní rodině. Svě biologické rodiče nezná. S adoptivními rodiči moc dobře nevycházela, a to především s matkou Veronika má pocit, že matka vždycky upřednostňovala její nevlastní sestru. Veronika vychodila tehdy zvláštní školu a vyučila se pomocnou kuchařkou. Na spolužáky vzpomíná ráda, učení obor si vybrala sama společně s otcem a pomocné práce v kuchyni ji vždycky bavily. V 18 letech jí rodiče pomohli dostat od města byt, kde fungovala zhruba pět let. Našla si však partnera, který měl problémy s alkoholem, byt demoloval a společně se jim nedařilo hospodařit tak, aby byt finančně zvládali. Veronika se odstěhovala na ubytovnu, začala pracovat u veřejných prací, kde se seznámila s nynějším partnerem. Chvilku bydleli v bytě, který jim přenechala sestra partnera, mezitím Veronika porodila syna, k bytu ale zůstali dluhy po partnerově sestře. Část dluhů dokázala Veronika s partnerem zaplatit, ale část ne a proto byli vystěhováni. V poslední době žila Veronika s partnerem na ubytovně, znovu otěhotněla, nyní je v šestém měsíci těhotenství. Kvůli doplatku mateřské se dostala do finanční situace, kdy jí byly odejmuty dávky, partner onemocněl a Veronika si se situací nedokázala poradit. Nezvládala hradit platbu za ubytování, byla z ubytovny vyhozena, krátce přežívala na ulici a poté vyhledala Dům NADĚJE. Její syn je nyní v péči příbuzné a Veronika chce, co nejdříve zajistí zázemí pro sebe, syna i partnera.

2.6 Zpracování dat

Jak již bylo popsáno, jednotlivé rozhovory jsme nahrávali na diktafon, přepsali technikou doslovné transkripce do anonymizované podoby a audiozáznam smazali. Odpovědi, popř. témata, kterých se rozhovor týkal, jsme se pomocí kódování snažili uspořádat do kategorií. Hendl uvádí: „*Kategoriální systémy slouží k provádění redukce dat.*“ a dále: „*Jejich pomocí uspořádáváme datový materiál tím, že ho přiřazujeme k různým nadpisům.*“ (Hendl, 2016, s. 215).

V rámci zpracování dat jsme využívali prvků kvalitativní metody zakotvené teorie. Miovský (2006, s. 226 – 228) popisuje, že tato metoda nechává vynořit významná témata, aniž by je výzkumník předem určil. Z této metody jsme využili prvky kódování, kategorizace a konceptualizace údajů. V rámci kategorizace Miovský považuje za důležité, aby pojmenování jednotlivých kategorií bylo „šité na míru“, včetně možnosti využití slangových výrazů. „*Konceptualizace je interpretativním postupem, při kterém se snažíme k popisovanému jevu vytvořit určitý základní výklad umožňující jeho kvalitnější, hlubší pochopení.*“ (Miovský, 2006, s. 228).

Zjištěná kategorizovaná data jsme se následně snažili přiřadit k oblastem, které korespondovaly s našimi výzkumnými otázkami, včetně jejich interpretace.

Jednotlivé oblasti uvádíme níže:

1) Jak uvažují mladí dospělí o vizi blízké či vzdálené budoucnosti?

Význam a existence vize budoucnosti pro mladé lidi bez domova.

Vnímání možnosti budoucnost ovlivnit.

Vliv vize na současný život.

2) Jak hodnotí mladí lidé bez domova svou aktuální životní situaci?

Identifikace s pojmem „bezdomovec“.

Vnímání odlišností mezi vlastním životem a životem lidí mimo komunitu lidí bez domova.

Příčiny současného stavu.

Hodnoty.

3) Jaké faktory ovlivňují motivaci ke změně životního stylu u mladých dospělých bez domova?

Faktory podporující proces změny.

Faktory brzdící proces změny.

2.7 Výsledky

V následujících kapitolách uvádíme zjištěné výsledky uspořádané podle výzkumných otázek.

2.7.1 Jak uvažují mladí dospělí o vizi blízké či vzdálené budoucnosti?

Výzkumná otázka je zaměřená na představy mladých lidí bez domova v horizontu blízké či vzdálené budoucnosti. Ponechali jsme na samotných dotazovaných, jak otázku uchopí, zdali budou přemýšlet v horizontu dní, měsíců či let. Na základě rozhovorů vyvstala následující témata: Význam a existence vize budoucnosti pro mladé lidi bez domova, vnímání možnosti budoucnost ovlivnit, vliv plánů na současný život. Jednotlivá témata s tím, co vyvstalo z rozhovorů, popisujeme dále.

2.7.1.1 Význam a existence vize budoucnosti pro mladé lidi bez domova

V rozhovorech jsme se zaměřili na vizi budoucnosti ve vztahu ke změně životního stylu. Objevila se témata jistoty rozhodnutí, pozitivního či negativního pohledu, obav. U nikoho z mladých dospělých se neobjevilo téma rezignace na změnu, což koresponduje s teorií, protože rozmezí života „na ulici“ u našich dotazovaných bylo zhruba od 2 do 6 let (viz str. 16). Rozdíly byly v přístupu ke změně ať již z hlediska časového horizontu (okamžité řešení, odkládání

řešení), tak z hlediska vlastní konkrétní aktivity.

Obavy z budoucnosti - vyjádřila např. Jana. Zabývá se budoucností často, ale nemá jasnou perspektivu. Je si vědoma toho, že současným životním stylem nechce žít trvale, ale ještě chvíli ano: „*Ted' už mám strach, že až se rozhodnu normálně začít fungovat, tak už to nepůjde tak snadno.*“.

Obavy má i Pavlína, která zmiňuje: „*Po celý život jsem nefungovala tak, jak bych chtěla. Tak to pro mě bude všechno nový.*“

David má strach z toho, jak budou fungovat společně s přítelkyní. „*Musíme fungovat oba, takže nejen že já budu pracovat, to bych sám neutáh, musí i K. jít do práce. Jenže nevím, jak to zvládne.*“ Rovněž má strach ze zvládnutí svého sklonu k alkoholu. Nemá však pocit, že by byl závislý. „*Mám obavy z alkoholu, aby se to zas nepokazilo. Udržet si práci, jinak bez práce je vše pryč. Prostě nepít. Stačí mi dát si špeka, nemusím pít.*“

Aleš má strach z řešení svých dluhů: „*Bude to těžký. Ty dluhy, exekuce.*“ Stejně obavy zmínila i Eliška, která ovšem tyto obavy nevnímá jako překážku v dosažení svých plánů. „*Ty dluhy no – musím to zvládnout, tohle mě nemůže ohrozit.*“

Veronika má strach z toho, že pokud nastane v jejím životě „lepší období“, vystřídá ho po čase zase propad. „*Když už se mi daří, tak vždycky přijde nějaký kopanec.*“

Dotazovaní hovořili o obavách ze svého selhání, ale i z objektivních skutečností, které je mohou potkat. Obavy z nového jsou zcela přirozené a po naší práci je důležité, že si komunikační partneři své strachy uvědomují a dokáží je popsat.

Odkládání změna – můžeme vidět např. u Jany. Jana je schopná mlhavě sdělit, jak by chtěla žít a jednou se ke změně chystá, avšak jedním dechem dodává, že zatím změnu neplánuje a chce ještě žít současným způsobem života. „*Ještě chvíli chci žít takhle, ještě jsem mladá a nejsem tak ztracená.*“

Stejně tak Petr ví, že změnu chce, vážně o ní přemýšlí, ale zmiňuje mnoho překážek, které mu zatím ve změně brání. „*Až dostanu hmotku.*“, „*Až si vyřídím toho doktora...*“

Komunikační partneři vědí, že změnu chtějí, ale zároveň ještě chtějí využít výhody současného života. Jana hovoří o svobodě a nezávislosti. Je ve svých 23 letech na ulici 4 roky, pobyt na ulici je spjat s užíváním drog všeho druhu. U Jany můžeme popsat prvky fatalismu, který je spjatý se syndromem naučené bezmocnosti (viz kapitola Sociální integrace lidí bez domova – „návrat zpět“).

Lpění na minulosti – Jana, ale např. i Petr se v rozhovorech o budoucnosti paradoxně často vraceli k minulosti. Jana sděluje, že příčinou její situace je její dětství („*Počátek všeho byla ta anorexie. Pak už jsem nikdy nebyla jako dřív.*“). Petr se opakovaně vrací k události, kdy dostal za prodej marihuany dvojku z chování. Sděluje, že kdyby tehdy neudělal chybu, jeho život by se ubíral jiným směrem. Jak Jana, tak Petr, se v rozhovorech vůbec nezmínili, že by v minulosti svou situaci mohli nějak ovlivnit nebo jí zabránit. Sled událostí popisují jako řetězovou reakci na počáteční výše zmíněné události. „*Pak už to šlo z kopce, nedodělal jsem školu, začal jsem brát drogy a tak...*“

I David se v rozhovoru často vracel k nedávné události, kdy byl kvůli pití vyhozen z práce. Jeho věty při rozhovoru často začínaly slůvkem „kdyby“. „*Kdybych nebyl blbec a zůstal v té práci, bylo by to jinak.*“ nebo „*Měl jsem zůstat tam. Neměl jsem si to pivo tehdy dávat.*“ apod.

Jasná vize – o jasné vizi, lze mluvit u Elišky. Ačkoliv Eliška nemá plány v rámci dlouhodobé perspektivy („*Zase tolik nepřemýšlím, musím se starat, co je teď, ne co bude za dvacet let.*“), ví jistě, že prioritou je pro ni budoucí dítě a zajištění zázemí. Za dva měsíce má porodit, do té doby chce připravit vše pro miminko, zařizuje s přítelem svatbu a chtějí nalézt bydlení. Chce mít zdravé dítě a jemu i svému budoucímu manželovi chce vytvářet zázemí. Manžel bude chodit do práce, Eliška se bude starat o miminko a časem si chce také nalézt práci. V nejbližší době chce ještě kontaktovat své sourozence a zajet se podívat do dětského domova, kde vyrůstala. „*Nejvíc chci, aby bylo postaráno o děcko, o mě a o mojeho, abych byla ze všech problémů venku, z dluhů a tak, jinak nevím. Nic mi v tom nebrání, největší motivací je tady malej.*“

Veronika vnímá současnou situaci pouze jako krizovou a její vize tomu odpovídá. „*Moje plány jsou takové: příští měsíc ubytovna, to je dojednané a žít zase normálně, s partnerem, mít u sebe kluka a být v klidu.*“

Jasný plán má i Pavlína: „*Odsud chci jít na ubytovnu, až budem připravený, tak garsonku. Nebude to hned, ale věřím, že to bude.*“

Pro Tomáše a Aleše je prioritou nalézt zaměstnání a bydlení. Minulost vnímají jako uzavřenou a nechtějí se k ní vracet. Na svém plánu se snaží pracovat. Tomáš má nyní partnerku a v budoucnu chce dosáhnout toho, co si vždycky přál – totiž být dobrým partnerem, otcem a být schopen se postarat o rodinu. „*Ted' se hodně snažím, abych se dokázal postarat o budoucí rodinu, hledám práci, nedělám blbosti, které jsem dělal v minulosti.*“

Aleš by si přál totéž s tím rozdílem, že partnerku nemá a rád by si ji našel. Sdělil: „*Co nejdříve práci i s bydlením. Jinak to nejde.*“

David sděluje: „*Chci pryč odsud.*“ Zároveň ale dodává, že jeho plány jsou závislé také

na tom, jak bude fungovat jeho partnerka, se kterou nyní nocují na noclehárně (viz kapitola Obavy z budoucnosti). „*Kdybych byl sám, už bych tady nebyl, musí taky ona.*“

Optimismus – byl nejvíce patrný u Elišky. V našem rozhovoru Eliška nevyjadřovala žádné pochyby. Má zcela konkrétní plány, na kterých již částečně s partnerem pracují a budoucnost vidí optimisticky a s nadějí. Těhotenství v Elišce vzbudilo silné odhodlání a touhu uspořádat si život podle svých představ.

Rovněž Tomáš se dívá do budoucna optimismem. Na svých plánech pracuje. Nyní, jak několikrát zmínil, je mu velkou motivací jeho současná partnerka. Ví, že chce jako muž být schopen vytvořit zázemí a je přesvědčen, že se mu to podaří.

2.7.1.2 Vnímání možnosti budoucnost ovlivnit

Nejistota, bezmoc – se objevila pouze u Jany. Není si jistá, kdy se pokusí o změnu. Rozhodnutí odkládá. V rozhovoru byla několikrát zmíněna nejistota, zda pozná, kdy je nejvyšší čas na změnu („*nevím, jestli to poznám, až to takhle chtít nebudu*“), zda někdy vydrží bez drog. V rozhovoru se často zaměřuje spíše na minulost a na to, co považuje za důvod současného stavu. Má pocit, že nyní nemůže nic udělat, nemá situaci ve svých rukách. Má strach, že nic lepšího, než zážitek spojený s užíváním drog, již nemůže poznat „*Jakože fakt nic, není tak úžasný, jako když si dáte. No a pak začnete fungovat normálně, že jo, s takovouhle perspektivou, že nic hezčího stejně nebude. Říkám to tak, jak to mám, no.*“

Drogy jsou u Jany silným faktorem, který ji brání ve změně a někdy ztěžuje i samotné uvažování o ní.

Závislost budoucnosti na druhém člověku – v několika rozhovorech se objevilo téma závislosti budoucnosti na druhém člověku. Dotazovaní mluvili o tom, že do jisté míry svou budoucnost ovlivnit mohou, avšak ta závisí také na partnerovi/partnerce. Například David v rozhovoru několikrát zmiňoval svou partnerku – „*No to nezáleží jenom na mě, já sám dělat nebudu, musí taky ona.*“

U Davida se projevila tíha zkušeností. V minulosti to byl on, kdo si několikrát našel práci, jeho partnerka nikdy nepracovala. V práci došlo k selhání téměř vždy kvůli Davidovým alkoholickým excesům. Zdá se, že tyto zkušenosti jsou pro Davida silně demotivační, často se na svou přítelkyni odvolává. Otázkou je, nakolik mu tento stav vyhovuje či nevyhovuje.

Tomáš má nyní přítelkyni, která je pro něho, jak sám zmiňuje, hnacím motorem. Do budoucna s ní počítá. V minulosti ovšem popisuje stav po rozchodu s předchozí přítelkyní, kdy začal opět pít a hrát automaty. Rozchod si nepřipouští, ale pokud by nastal, myslí si, že

to zvládne.

Podobně Aleš zmiňuje, že by mu pomohl vztah se ženou, který nyní nemá. Zároveň si uvědomuje, že v současné době by ale potenciální partnerce nemohl mnoho nabídnout. *„Potřeboval bych k sobě člověka, abych měl pro co dechat, kterej má o mě opravdovej zájem. Pro sebe? Pro sebe můžu dýchat kdekoliv, třeba i v kriminále. Peníze? Co s penězi, pro sebe? Není z toho nic dál, koho bych mohl potěšit, to bych si přál. Abych měl motivaci.“*

Pavčina otevřeně mluví o své závislosti na partnerovi. *„Budoucnost a všechno jediň s partnerem, jsem na něj fixovaná, což je někdy i špatně, leccos ale dokážu řešit sama.“*

Partnerství může být pro mladé lidi bez domova motivačním prvkem, může být rovněž impulsem ke změně. Je nutné si však uvědomit, že vnitřní a trvalejší změnu není vhodné stavět na vnějších činitelích. V určitých situacích však partnerství může být i prvkem ohrožujícím.

Budoucnost ve vlastních rukách

Většina dotazovaných připouští, že změna závisí především na nich. Připouštěla to např. i Pavčina, která má z budoucnosti obavy. *„Nic mi v tom nebrání, musím sama, nic mi v tom nepomůže, můžete mi pomoci vy informací, radou.“*

Dále například Tomáš: *„Pracuji na tom, hledám práci, nedělám blbosti, které jsem dělal v minulosti. Je to na mně.“*

Všichni dotazovaní, s výjimkou Jany, sdělili, že se na své budoucnosti a na svých plánech snaží pracovat již nyní.

Začarovaný kruh

Petr, ale i David, při rozhovorech o minulosti popisovali situaci, následovně: *„Chci si najít práci, ale překážkou je to bydlení. „Nemáte práci, nemáte peníze, nemáte bydlení. Když nemáte bydlení, těžko začnete chodit do práce. Z ulice jako. Ze squattu to nejde, z oblečení je to třeba cítit.“* (Petr).

Petr a David popisují to, o čem byla zmínka v teoretické části, totiž že s postupem času se stírá rozdíl mezi příčinou a důsledky bezdomovectví.

2.7.1.3 Vliv vize na současný život

Stadium uvažování o změně - Petr se do budoucnosti dívá s přesvědčením, že se mu podaří docílit změny. Dříve mu překážela jeho drogová závislost, nyní však již dva měsíce drogy neužívá. Chce si najít práci, potom se dostat z noclehárny na azylový dům a současně si hledat

vlastní, stabilní bydlení. Říká: „*Ještě by se to dalo napravit*“. Má plány a budoucnost vidí optimisticky: „*Rozhodně nebudu takhle na ulici, nechci žít jako bezdomovec.*“. Věřící, že se mu podaří optimalizovat rodinné vztahy, které jsou díky jeho minulosti narušené. Přiznává však, že mnoho konkrétních kroků ale zatím nepodniká, vše je zatím ve fázi úvah.

Podobně je na tom Jana. Jde o přirozený jev vzhledem k tomu, že jak jsme uváděli v předchozí kapitole, Jana i Petr hovořili o odkládané změně, tedy ani jejich úvahy o změně zatím nespádají fáze jejich realizace.

Změna v konkrétních krocích - Aleš je nyní na začátku. Před měsícem byl propuštěn z výkonu trestu. Ihned začal dělat potřebné kroky ke změně, které komentuje následovně: „*Dřív bych si tolik věcí za tak krátkou chvíli v životě nezařídil, nezajímalo mě to. Ted' jo, chci začít nanovo, tak řeším ty úřady, mám rozjednanou práci a tak. Celkem bych řekl, že jsem toho za ten měsíc stihl dost.*“

Eliška i Veronika mluví o zcela konkrétních realistických plánech, na kterých již aktivně pracují. Veronika: „*Chci byt, ubytovnu, už ne takhle, abychom takhle už neskončili, udělám pro to, co budu moct., aby se to neopakovalo. Už to mám rozjednané. Ted' jen aby vše vyšlo, tak jak je to domluvené.*“ Pro obě komunikační partnerky je nejdůležitější postarat se o rodinu. V případě Elišky jde o budoucí dítě a vše směřuje k tomu poskytnout mu zázemí. V případě Veroniky jde vedle budoucího dítěte i o jejího syna, kterého nyní nemůže mít u sebe.

Pavína rovněž činí konkrétní kroky - začala chodit do práce, která jí baví. Přála by si, aby i její partner začal pracovat a společně si našetřili na to, aby mohli přestat využívat službu noclehárny. Budoucnost vidí optimisticky. „*Odsud chci jít na ubytovnu, až budu připravený, tak garsonku. Nebude to hned, ale věřím, že to bude.*“ Říká, že není nic, co by jí v dosažení cíle bránilo. Má obavy pouze z nových a neznámých situací, z toho, že nemá na co navázat. Pavína, chce žít normální život – to pro ni znamená chodit do práce, mít kde bydlet, jezdit na dovolenou. S jistotou ví, že současným způsobem života žít dále nechce.

Pouze Jana se domnívá, že budoucnost sama příliš ovlivnit nemůže. Na otázku, zda může pro změnu něco nyní udělat, odpovídá slovy: „*Ne, to fakt nejde.(...) Přála bych si vymazat minulost, abych mohla začít s čistým štítem znovu, bez vzpomínek, bez minulosti.*“

2.7.1.4 Dílčí závěr

Mladí lidé bez domova mají obvykle dost konkrétní vizi budoucnosti. Přemýšlí a uvažují o ní. Jejich vize jsou jejich přáními a jsou poměrně realistické, stejně jako jsou realistické jejich obavy. Z rozhovorů vyplynulo, že všichni dotazovaní vidí svoji budoucnost zcela odlišnou v porovnání s životem, který aktuálně žijí. Jednotliví dotazovaní se liší v tom, jakým způsobem pracují na jejich naplnění. Nikdo z komunikačních partnerů zatím nespĺňuje znaky třetího stadia

sociálního vyloučení dle Paugama (viz kapitola Sociální vyloučení), dotazovaní se pohybují převážně ve stadiu závislosti a odkládané nebo ustavené asistence.

Dotazovaní uvažovali o své budoucnosti obvykle v horizontu několika nejbližších let.

Byť v této kapitole nebylo cílem zkoumat motivace, jednoznačně vyšlo najevo, že více aktivity, jistoty a konkrétních kroků vykazovaly dvě komunikační partnerky, které byly těhotné, jedna z nich již dokonce jedno dítě měla. Silným faktorem je rovněž partnerství. Otázkou je, nakolik je změna ovlivněná těmito faktory stabilní a trvalá.

Nepříliš pevná vize se ukázala u dvou komunikačních partnerů, jejichž výpovědi v této oblasti se v určitém ohledu hodně podobaly. Byly charakteristické tím, že se v nich dotazovaní často vraceli k minulosti a o změně hovořili ve spojení se slůvkem „až“, tedy nikoliv ve spojení s „nyní“.

2.7.2 Jak hodnotí mladí lidé bez domova svou aktuální životní situaci?

2.7.2.1 Identifikace s pojmem „bezdomevec“

Ve výpovědích se lišily názory na to, zda se respondenti považují za bezdomovce a co to pro ně znamená. Již při položení otázky se nabízely tři varianty odpovědí, které se v rozhovorech potvrdily a podle toho jsme je i uspořádali.

Plná identifikace - Petr jako jediný se za bezdomovce jednoznačně považuje. „*Je to tak, jsem bezdomovec.*“ Uvedl, že pokud by byl na ubytovně nebo na azylovém domě, už by se jako bezdomovec necítil. Současný život ho nebaví, největší překážku ve změně vnímá v *absenci bytového zázemí*. Pokud by měl bydlení, lépe by se mu chodilo do práce a lépe by se mu podařilo „*dát se do kupy*“.

Částečná identifikace - Jana se za bezdomovce se považuje částečně. „*(...) bezdomovci jsou ti, kteří spadli třeba díky chlastu nebo drogám na úplný dno, nemaj nikoho. Já jsem si ten život na ulici vybrala sama a třeba s rodinou se normálně, i když málo, docela stýkám.*“

Eliška se za bezdomovce považuje „*tak trochu*“, a to především z toho důvodu, že nemá vlastní střechu nad hlavou.

Podobně hovoří Aleš: „*Nepovažuji se za bezdomovce, nespím špinavej na lavičce, ale teoreticky jsem bezdomovec.*“ Bezdomovec se podle něho vyznačuje především tím, že: „*Je špinavej a hlavně nemá jistý bydlení, nemá to oficiální. I squatter je bezdomovec, můžou ho kdykoliv vyhodit.*“

Tomáš se s rolí bezdomovce rovněž ztotožňuje částečně, když řekl: „*Bezdomevec je ten, kdo spí úplně na ulici a nemá vůbec nic – jídlo, střechu, nic. I azyláky je střecha nad hlavou.*“

Nulová identifikace - Pavlína sama se za bezdomovce nepovažuje. Odpovídá: „*Nepovažuju, ještě ne. Bezdomovec je špinavej, smradlavej, mastnej. Když se vykoupe a nají, tak to není bezdomovec.*“. Bezdomovce tedy spojuje spíše s vizuální stránkou.

Podobně je tomu u Davida, který popisuje svoji představu bezdomovce: „*Nejsem bezdomovec, byl jsem tři měsíce. Bezdomovec je ten, kdo je úplně na ulici, prdí na sociální služby, není ani na úřadě, nemá stálý nocoviště, žebrá, pije, je mu všechno jedno, jen aby měl alkohol. Prostě jeho cílem je přežít den.*“

Veronika se za člověka bez domova nepovažuje. „*Těžká otázka. Bezdomovci jsou pro mě lidi jako každý jiný, jsou to lidi, kteří bydlej venku, aniž by si za to mohli, rodina se na ně vykašlala, vyhodila je ven, je to nefér, beru je jak osobě rovný. Jednou tak můžu tak skončit. Jsou to furt normální lidi.*“

Ať již byly odpovědi komunikačních partnerů na výše položenou otázku jakékoliv, v některých věcech se shodovaly. Všichni za jednu z hlavních charakteristik bezdomovce považovali vizuální stránku, většina respondentů potom i absenci střechy nad hlavou. Rozdílné bylo upřesnění, co znamená střecha nad hlavou – pro některé (např. Pavlína) to byla jakákoliv střecha, pro jiné (např. Aleš) to byla přítomnost legálního a relativně jistého bydlení s právním nárokem. Pouze jediný Petr se za bezdomovce zcela považuje, s tím, že i v jeho pojetí bezdomovectví hraje roli alespoň relativně stabilní bydlení. Pouze Petr a Jana nevyužívají služeb noclehárny nebo azylového domu.

Z výpovědí vyplynulo, že hraje roli to, pokud dotazovaní mají kde spát a mají i určitý vlastní prostor (úložná skříňka na věci) a byť jde o provizorium, má významný vliv na ztotožnění se s rolí člověka bez domova. Dále toto téma zmiňujeme v kapitole Příčiny současného stavu, kde jsme na podobný problém narazili při formulaci otázek.

2.7.2.2 Vnímání odlišností mezi vlastním životem a životem lidí mimo komunitu lidí bez domova

V rámci této otázky jsme se soustředili na to, zda a jakým způsobem se mladí lidé bez domova vymezují vůči společnosti, popřípadě jak vnímají svou pozici ve společnosti a zda vnímají odlišnost svého života.

Svoboda – byla v rozhovorech často zmiňována. Jana zmiňuje, že její život je oproti většinové společnosti lepší právě v pocitu svobody a v tom, že je „duchem mladá“. Pro Janu je důležité, že si oproti jiným lidem bez domova zachovala základní hodnoty, které uznávala vždycky – láska, mír, nenásilí. Tím se snaží vymezit vůči komunitě, ve které žije – tedy vůči komunitě squatterů.

Svůj život vnímá jako alternativu, nejraději by žila komunitním způsobem života, ale obává se, že je to nereálné. „*Dřív nebo pozděš to stejně vždycky někdo pokazí, lidi jsou blbí.*“

Aleš také zmiňuje svobodu, se kterou, jak v rozhovoru uvedl, ale neuměl ve své době naložit. Na to tedy reaguje jakýmsi „poselstvím“ : „*Svoboda? Ano, super, ale musí být hlídaná, musí mít omezení. Není to o tom moci vše. Hlídat si, s kým se stýkám, vyhnout se lákadlům, radovánkám. Svoboda a užívání ano, ale v mezích, ať to má hlavu a patu. Jinak to může zkazit celý život.*“

Normalita – snad nejčastěji užívané slovo v mnoha tvarech ve většině rozhovorů, zaznívalo např. v podobě vět: „*Normálně žít.*“ (Petr), „*Fungovat jako normální člověk.*“ (Jana). „*Být normální.*“ (Eliška) apod.

Zaměřili jsme se na to, co zmíněné slovo „normálně“ pro dotazované znamená. Všichni dotazovaní spojovali spojení normálně žít, normálně fungovat, s přítomností svého nebo pronajatého bydlení, docházením do práce, se vztahovou stránkou - mít vlastní rodinu, partnera/partnerku, popř. děti. Bylo tomu tak např. u Elišky – „*Normální život znamená žít v bytě, chodit do práce, mít rodinu.*“

Stejně tak Pavlína řekla: „*Normálně žít – chodit do práce, starat se o zvířata, přijít domů, uvařit si, nějakou garsonku mít...*“

Časté bylo spojování s dostatkem financí: „*Moct si koupit, co bych chtěl, oblíkat se. Nemuset čekat do hmotky.*“ (Petr).

Paradoxně je to, co mladí lidé bez domova uváděli jako normální život, bylo často přesně to, před čím se v minulosti snažili uniknout: „*Nechtěl jsem žít stereotypně jako všichni.*“ (Aleš). „*Chtěla jsem svobodu, nezávislost, ne jít do práce, pak domů a tak pořád dokola.*“ (Jana). „*Chtěl jsem žít jinak než všichni, užívat si.*“ (Tomáš).

Pohrdání ze strany okolí

Eliška, ale i Petr zmiňují, že se ve svém životě, v poslední době setkali i s pohrdáním ze strany veřejnosti.

Petr to, že nemá kde bydlet a že spí na squattě nepovažuje za běžné a přijatelné. Vnímá i pohrdání ze strany společnosti.: „*Chápu to no, jenže když jdete ze squattu, prostě to na vás jde vidět. Lidi pak koukaj a hned si udělaj obrázek.*“

Eliška popisuje bezradnost: „*Jsem těhotná, kdyby nebylo vás, jsem na ulici, partner by taky nezvládal chodit do práce. Nikdo by nám nepomohl.*“

Rovněž David popisuje podobnou situaci: „*Vidím, jak na to lidi koukaj, zkuste někomu říct, že bydlíte na azyláku. Ne všichni, ale některý na to koukaj skrz prsty.*“

Komunita lidí bez domova

Naprostá většina komunikačních partnerů hovořila o tom, že mezi lidmi bez domova je obtížné navázat přátelský či partnerský vztah.

Aleš: „*Kamarády tu máš, ale jen, když máš. Neřekl bych, že tady jde moc navázat přátelství.*“

David je ze své situace zoufalý a velkou část připisuje tomu, že musí žít v komunitě lidí bez domova: „*Už nemůžu. Běžte si tam sednout a poslouvejte je (uživatele denního centra – pozn.) hodinu dvě. Pořád to samý. Přátele, jako opravdové... no možná jeden, dva tady.*“

Dotazovaní uváděli, že je pro ně důležitý kontakt s lidmi mimo okruh lidí bez domova. Jana uváděla rodinu, Tomáš a Aleš měli mimo komunitu bezdomovců nejlepší přátele a tato přátelství přetrvala ještě od doby školní docházky, tedy několik let.

Dotazovaní často o komunitě lidí bez domova hovořili ve třetí osobě, poukazovali na to, že sami jsou jiní, než ti „bezdomovci“. Jistě to souvisí se ztotožněním se s rolí bezdomovce (viz kapitola Identifikace s pojmem „bezdomovec“) a rovněž může jít i o určitý obranný mechanismus. Jak vyplynulo, dotazovaní považují vztahy v komunitě lidí bez domova za spíše recipročně založené.

2.7.2.3 Příčiny současného stavu

Zajímavé byly pohledy dotazovaných na příčinu toho, proč se dostali na ulici. Zpočátku jsme s dotazovali na to, co považují komunikační partneři za příčinu toho, že jsou na ulici, avšak zjistili jsme, že otázka nebyla vhodně položená. Někteří dotazovaní, jako např. Petr, Pavlína, Eliška apod. totiž nenazývají svůj stav „na ulici“. Mají kde spát, většinou na noclehárně, azylovém domě nebo na squattu, nejsou tedy na ulici. Proto jsme změnilí otázku, ptali jsme se po příčinách toho, že jsou komunikační partneři zde v zařízení a v aktuální situaci.

Většina komunikačních partnerů uvedla na konkrétní otázku jednu nebo dvě příčiny, ale v průběhu rozhovorů jich vyvstalo více. Rozdílly se ukázaly za a) v tom, jaký stav dotazovaní vnímají jako problematický a za b) kde začínají hledat příčiny. Obě otázky spolu souvisejí a vzájemně se prolínají.

Ad a) někteří uživatelé považují za začátek problémů situaci, kdy se ocitli zcela bez přístřeší, tedy doslova na ulici, bez jakékoliv střechy nad hlavou (i přesto, že např. již delší dobu před tím neměli stabilní zázemí, jako tomu byl např. u Davida) Jiní uživatelé považují za začátek problematické situace již to, když např. začali užívat drogy a nadužívat alkohol (Pavlína, Petr).

Ad b) stejné rozdílly jsme zaznamenali v tom, kde hledají komunikační partneři příčiny

své situace – někteří popisovali nedávný stav, někteří v pátrání po příčině současného stavu začínali hovořit poměrně hluboko v minulosti (např. Jana, Aleš) a začátek časují již do dětského věku.

Rodinné zázemí

Co se týká rodinného zázemí, Eliška vyrůstala od svých tří let v dětském domově. Petr, David a Aleš se dostali do výchovného ústavu z důvodu výchovných potíží (krádeže, záškoláctví). Před umístěním do výchovného ústavu vyrůstal Petr pouze s matkou, David s matkou a nevlastním otcem, na kterého rád vzpomíná. Jediný Aleš pochází z úplné rodiny.

Jana, Pavlína i Tomáš vyrůstali ve svých původních rodinách, i když všichni v rodinách rozvedených. Jana a Tomáš, jak tomu bývalo dříve zvykem, žili s matkou a otce vídali zpravidla o víkendech. Pavlíně nevlastní otec, kterého považovala za opravdového otce, zemřel a žila pouze s matkou. Pavlína hovořila o tom, že matka péči o ní a její sourozence zvládala s velkými obtížemi, dokonce hrozilo odebrání.

Aleš, Veronika a Jana (která jediná vyrůstala ve své biologické rodině) uvedli, že rodinné zázemí mělo významný (negativní) vliv jejich současného stav. Veronika: „*Od narození jsem neměla dobré dětství.*“

Jana: „*S mámou to pak nebylo moc dobrý, když jsme se nehádaly, tak jsme spolu nemluvily.*“

Vlastní rozhodnutí, lehkomyšlnost

Eliška vnímá, že situace, do které se dostala, je krajní a jen na přechodnou dobu. Na ulici se dostala dle svých slov z větší části svou vinou, když se chtěla osamostatnit a žít svobodný život. Před tím žila v dětském domově, ze své původní rodiny byla odebrána kvůli týrání a zanedbávání. Současné bydlení na azylovém domě vnímá jako nezbytnou nutnost („*Na ulici bych nevydržela, přítel by nemohl z ulice chodit do práce, to by nešlo.*“), ale už se chce posunout dál. Rozhodně tak nechce setrvat. Za bezdomovce se považuje „tak trochu“, přiznává, že kdyby nebylo podobných sociálních služeb, těžko by se z této situace dostala.

Většina dotazovaných připouštěla, podobně jako Eliška, že si za svoji aktuální situaci mohou sami, vlastní lehkomyšlností, nezodpovědností. Např. Tomáš, Petr nebo Aleš shodně uvedli, že se na ulici ocitli ne zcela dobrovolně spíše v důsledku neřešení problémů, než že by šlo o jejich vědomou volbu.

Pouze Jana přiznává, že si život na ulici zvolila vědomě sama. V současnosti není příliš šťastná, ale vyhovuje jí alternativní styl života, především svoboda. Velký význam v tom, že se dostala na ulici, připisuje užívání drog. Zde se nabízí tedy otázka, do jaké míry šlo skutečně

vědomou volbu. Zároveň hovoří o pocitech viny, hlavně ve vztahu ke svým nejbližším. Má pocit, že nenaplnuje jejich očekávání a není tedy dobrá dcera/sestra/vnučka.

Nepřiměřená volnost

Aleš popsal situaci, kdy se mu extrémně změnil život, a s tímto extrémem neuměl naložit (viz kapitola Profily dotazovaných). Z přísné a autoritativně - ochranného přístupu ve výchově mu po smrti otce matka dala téměř absolutní volnost. Aleš popisoval stav, kdy vlastně vůbec nevěděl, kam má jít a co má dělat, když se nemusí doma učit. *„Ze začátku to bylo dobré, užíval jsem si to, ani jsem nevěděl, kam jít, všichni koukali, že jsem venku. Vůbec jsem nevěděl, co mám dělat, chodil jsem po městě jak tělo bez duše.“*

O svobodě a volnosti mluvila i Jana: *„V určitým směru mi máma dala asi víc volnosti, než by bylo zdrávo. Asi proto, že jsem dost dlouho působila hodně zodpovědně.“*

Jak Aleš, tak Jana, považují nepřiměřenou volnost jako jednu z příčin, která vedla k tomu, že se později dostali na ulici.

Krizová situace

Pavλίna jako jeden ze zlomových okamžiků, který později vedl k současnému stavu, udává moment, kdy jí byly odebrány děti: *„Zlom byl, když mi odebrali děti. Holku jsem měla do roku, kluka do dvou let, dalšího kluka vůbec. Kvůli partnerově závislosti. Já jsem začala až potom, pak ta ulice, prostituce. Těžko se mi o tom mluví.“*

Tomáš považuje za zlomový moment svého života rozvod rodičů. *„Souviselo to s rozvodem rodičů, utíkal jsem od toho a dnes bych se k tomu postavil jinak, hodil bych to za hlavu.“* Tomáš po rozvodu rodičů začal trávit více času s partou, chodit do hospody a začal hrát automaty. Tím, jak popisuje, nastartoval sled událostí, které vyústily v to, že dnes je v dané situaci. Na události z poslední doby má ale Tomáš zajímavý pohled. Vnímá úraz a to, že se potom ocitl v nemocnici a s tím se „provalilo“, že není veden na Úřadu práce a nehradí si své závazky, jako vysvobození. *„Když to prasklo v tý nemocnici, tak jsem to tušil, že už doma nebudu moci být. Takže se jim (rodičům – pozn.) ani nedivím. Bral jsem to pozitivně. Konečně nověj začátek, nověj život.“* Tomáš mluvil v rozhovoru o tom, že si se situací už nevěděl rady. Nebylo mu dobře, zároveň nebyl schopen vyjít s pravdou ven, především přiznat svou situaci svým nejbližším – rodičům. Nastalá situace mu tedy pomohla, zafungovala jako důležitý mezník a nastartovala něco, co Tomáš považuje za novou životní etapu.

Veronika žila v bytě, ale po tom, co si našla partnera, který měl sklon k pití alkoholu, o byt přišla. Nezvládala platit nájemné a partner v opilosti byt demoloval. Veronika se musela vystěhovat, odešla na ubytovnu a našla si nového partnera. Díky partnerově nemoci

a problémům s doplatkem dávek se dostali do prodlevy s platbou nájemného a ubytovnu museli opustit.

Škodlivé návyky

Tomáš za jednu z příčin své současné situace považuje nadměrné hraní a sázení. O závislosti nemluví. Společně s partou přátel začal hrát automaty, avšak na rozdíl od nich, Tomáš hrál a sázel čím dál víc a nedokázal přestat.

Pavčina si je vědoma toho, že se do současné situace dostala sama, velký podíl mělo pití alkoholu. Má pocit, že se jí zatím život příliš nevydařil a vinu dává hlavně sobě a kamarádům, kteří ji občas „stáhnou“. Dochází na ambulantní protialkoholní léčení, o ústavní léčbě neuvažuje. Současný stav považuje za neúnosný a přechodný. *„Není to na život – byla jsem zvyklá přijít domů, uvařit si, ...“*

Podobně David je si vědom, že většinu jeho potíží byla způsobena nadměrným pitím alkoholu. *„To všechno ten chlast, no. Prostě nesmím pít, nebo jen normálně.“* Nyní se snaží nepít a nemá pocit, že by byl na alkoholu závislý, rovněž ale nemá potřebu zkusit trvale abstinovat.

Petr sděluje, že rozhodnutí žít na ulici nebylo sice jeho přímou volbou, ale bylo zapříčiněné vlastní nezodpovědností. *„Byl jsem krátce na pracáku, pak mě vyřadili a skončil jsem na ulici. Je to moje vina, Jsem línej, no. Nebo spíš mi chybí disciplína.“*

Jana také poukazuje na to, že její aktuální situace má významný vliv její závislost na drogách. Jana jako jediná hovoří otevřeně o závislosti, zatímco ostatní svůj stav závislosti nenazývají.

Parta

Někteří komunikační partneři popisovali jako jednu z příčin toho, že se dostali na ulici, partu nebo špatné kamarády. Již jsme uvedli, že o tom hovořila např. Pavčina: *„Začalo to kamarády, kamarádi mě zkazili, i ten alkohol.“* Pavčina svůj čas trávila v partě proto, že jiné kamarády neměla. Doma byla ráda, ale s kamarády raději. *„Byla sranda, no.“*

Vliv vrstevníků a party zmiňují i ostatní – Aleš, Jana, Tomáš – tito začali trávit více času s partou okolo 14 – 15 let, většinou bylo náplní času popíjení nebo užívání drog.

Jana: *„Myslím, že to byl útěk, že jsem chtěla nějaký to přijetí, který asi od mámy moc nebylo, necítila jsem to tam.“*

David popisuje svůj pohled na situaci po tom, co se dostal do výchovného ústavu: *„Cejtíl jsem se vyřazenej z rodiny, odstrčenej. Už se mnou nepočítali, to jsem cejtíl.“*

Jana a David tedy hovoří o tom, že v partě nacházeli náhradní uspokojení potřeb, kterého

se jim nedostávalo v rodině.

2.7.2.4 *Hodnoty*

V rozhovorech nás zajímalo, jaké mají mladí lidé bez domova hodnoty, které by jim mohli pomoci v motivaci ke změně.

Rodina – byla nejčastěji uváděná hodnota. „*Uznávám rodinu, i v budoucnu, moje rodina, to je v životě nejdůležitější.*“ sdělil Petr, pro kterého je nejdůležitější osobou v jeho blízkosti matka, přesto, že se s ní stýká velmi omezeně.

Pro Elišku nejdůležitější zdraví budoucího dítěte, partnera a jí. „*Na prvním místě je malý, já, partner a potom brácha.*“

V podobné situaci jako Eliška je Veronika, která je rovněž těhotná a jedno dítě již má: „*Rodina. Má držet při sobě, ať v dobrém nebo zlém, jako to máme s partnerem. Opora, tak to má být.*“

Význam rodiny byl rovněž pro většinu komunikačních partnerů podobný. Pro Petra znamená rodina: „*Nebyť sám. Co sám?*“

Eliška: „*Mít někoho, ke komu se budu vracet, koho budu milovat a kde mi bude dobře.*“

I Pavlína staví rodinu na první místo: „*Rodina. Jenom rodina. Dřív to byly fety, ale to už skončilo.*“

Aleš: „*Mít přítelkyni, člověka, o kterém bych věděl, že má o mě zájem, abych měl pro co dejchat.*“

Zdraví - zaznívalo také jako jedna z nejdůležitějších hodnot pro naše dotazované.

Eliška: „*Zdraví, hlavně po malého.*“

Petr: „*To zdraví taky, jak jsem měl tu žloutenku, tak mi bylo fakt hrozně. Zdraví je důležitý.*“

Jediný Tomáš staví zdraví na první místo. Je to pochopitelné, když vzpomeneme, že jeho životní příběh v nedávné době poznamenal vážný úraz páteře, kdy byl hospitalizován a to nastartovalo sled událostí, které vedly k tomu, že je nyní Tomáš uživatelem nízkoprahového denního centra. Řekl: „*Zdraví je na prvním místě, po těch zkušenostech, po tom úrazu. Potom rodina, pak láska a pak přátelství. Pak už nevím.*“

2.7.2.5 *Dílčí závěr*

Všichni komunikační partneři vnímají svou aktuální situaci jako dočasnou. Bez ohledu na to, jak dlouho trvá. Většina z nich se s rolí bezdomovce neztotožňuje, naopak se snaží distancovat se od lidí bez domova a udržovat/navazovat kontakt jinde.

Zajímavé bylo slyšet mladé lidi bez domova odpovídat na otázku, co pro ně znamená pojem bezdomovec. Dalo by se shrnout, že bezdomovec je podle nich zpravidla neupravený špinavý, popř. zapáchající člověk, který spí na ulici. Nejvýznamnější v charakteristice člověka bez domova byla pro dotazované absence střechy nad hlavou, tedy charakteristiky založené na vnější materiální situaci a vnějším vzhledu.

Bylo obtížné identifikovat počátky současné situace komunikačních partnerů, každý dotazovaný k tématu přistupoval jinak. Většina se ale pro současný styl života nerozhodla, respektive ne svobodně. To uvedla pouze jedna dotazovaná. Ostatní se do současné situace dostávali postupně, tak jak rostly a kumulovaly se další jiné problémy. Často připouštějí vlastní významný podíl na současné situaci.

Pro mladé lidi bez domova, se kterými jsme mluvili, byla nejzákladnější hodnota rodina a zdraví. Rodinu jako nejvýznamnější hodnotu uváděli jak lidé, kteří své rodinné zázemí označovali jako komplikované, tak i ti, kteří vyrůstali v přívětivém prostředí.

Rozhovor s Pavlínou o tom, jak jí byly odebrány děti, byl nesilnějším a nejemotivnějším zážitkem z průběhu práce. Pavlína hovořila velmi otevřeně a niterně. Ve zvlášť vypjaté části náhle rozhovor sama přerušila a odešla z kanceláře. Následně se ale opět dokázala vrátit, abychom v rozhovoru pokračovaly. Z hlediska času, který tématu rodiny byl ze strany komunikačních partnerů věnován, ale i z hlediska jejich neverbálních projevů při rozhovorech, bylo více než zřejmé, že nejen v případě Pavlíny, ale v případě každého mladého člověka bez domova, se kterým rozhovor probíhal, bylo téma rodiny velmi citlivé, a proto může skrývat velký potenciál při procesu změny.

2.7.3 Jaké faktory ovlivňují motivaci ke změně životního stylu u mladých dospělých bez domova?

Ačkoliv již některé faktory motivující ke změně životního stylu byly naznačeny v předchozích kapitolách, věnujeme jim zde samostatnou část. V této oblasti jsme narazili na prolínání faktorů, které vyvolávají proces změny a těch, které plní funkci udržující a podporující. Některé plní obě funkce, některé plní rozdílnou úlohu u jednotlivých dotazovaných. Proto jsem veškeré faktory, které procesu změny napomáhají, nazvali souhrnně „faktory podporující“. Faktory, které proces změny zpomalují nebo ho negativně ovlivňují, jsme nazvali „faktory brzdící proces změny“.

2.7.3.1 Faktory podporující proces změny

Orientační rodina, blízcí

Jana říká: „*Nejhorší jsou ty výčitky, který mám vůči našim., to, že nemaj tu milou, zdravou, spokojenou dceru, kterou asi každé rodič chce mít.*“ V situacích, kdy si Jana uvědomuje, že nespĺňuje očekávání svých blízkých, občas začíná uvažovat o změně.

Tomáš se do nízkoprahového centra dostal prostřednictvím rodičů z hospitalizace po těžkém úrazu při práci načerno. „*Tam prasklo, že jsem nechodil na pracák, dluh na pojištění a tak mě po návratu z nemocnice dali sem – nechtěli se o mě už starat.(rodiče – pozn.). Celou dobu jsem spoléhal na to, že to nějak projde, dopadne. A ono to nedopadlo.*“ To nastartovalo úvahy o změně, přičemž některé kroky již Tomáš realizuje. V kapitole Příčiny současného stavu jsme již zmínili, že Tomáš tuto situaci vítal jako vysvobození.

Rodina jako motivační faktor byla zmíněna u Petra, ale i u Davida. Oba uvedli, že jedním ze silných důvodů, proč by rádi změnili svůj život, je jejich matka.

Orientační rodina může být ale motivačním faktorem i v opačném smyslu. Pro Veroniku je zkušenost z rodiny motivací k tomu, aby neopakovala to, co u svých rodičů vnímala jako chyby a aby se dokázala postarat o děti a být jim oporou.

Prokreační rodina, partner

Pro Elišku je hlavní a nejdůležitější motivací její budoucí dítě. Chce být především dobrou mámou a fungovat společně s partnerem. „*Nejdůležitější je malý, který se má narodit. To je na prvním místě, pak partner a z mé rodiny je to ten brácha. Ti mi dávají sílu.*“ Touží vytvořit dítěti dobré zázemí, aby mohlo žít lépe, než ona. V těhotenství přestala kouřit i pít. Sílu ke změně jí dává její partner a také přátelé, kterým se může vypovídat.

Veronika má jako největší motivaci rodinu. Děti jí, jak sama říká, drží nad vodou, stejně jako její partner, který jí je oporou. „*Největší motivací a přáním je, aby se děti měly líp než my, aby nezažili to co my, aby zjistili, že rodiče jsou na prvním místě a že se na nás můžou s čímkoliv kdykoliv obrátit, určitě bych se neotočila zády, protože až já budu stará a budu taky potřebovat, né povýšenost, ale aby byli děti normální, aby věděli, kde mají meze a kde ne.*“

I Jana uvádí, že jednou z motivací by mohla být touha po rodině a dětech.

Aleš uvedl, že největší motivací by mu byla partnerka.“ *Ted' nemám pro co dechat. Pro sebe můžu dechat v base, kdekoliv, kdykoliv. Když mám občas peníze – tak co jako? Pro sebe? Není z toho nic dál, koho bych mohl potěšit.*“

Tomáš má nyní partnerku a ta je pro něho velkou motivací. Již v minulosti se mu dařilo fungovat, když měl partnerku. „*Ale nejdřív se potřebuju postavit sám na vlastní nohy, abych se*

o rodinu bez pomoci postaral.“

Kontakt se společností

Kontakt se společností mimo komunitu lidí bez domova je jedním z faktorů podporujících přemýšlení o změně pro Aleše a podobně i pro Tomáše. Oba sdělili, že mají ve své blízkosti 2-3 nejlepší kamarády (u Aleše jsou to i jejich rodiny), kteří jim pomáhají a kteří jim jsou oporou a zároveň i vzorem.

Aleš: *„To jsou jediný normální lidi, který mám kolem sebe. A ještě vy, vaše středisko.“*

Pokud kontakt se společností chyběl, hodnotili to komunikační partneři jako faktor, který brzdí jejich proces změny (viz následující kapitola Přerušovaný kontakt se společností).

Zdravotní problémy

Někteří dotazovaní uváděli jako silný motivační faktor ke změně zdravotní problémy, které přímo či nepřímo souviseli se způsobem života bez domova. Petr hovoří o silném prožitku, který u něho přispěl k uvažování ke změně: *„Nejhůř mi bylo, když jsem měl teď tu žloutenku, nemohl jsem jíst, zvracel jsem... To jsem si říkal, že už musím něco se sebou dělat.“*

Jana zmiňuje prožitky při abstinčním syndromu: *„ To si pokaždé říkám, že musím něco dělat, že už dál nechci. Jenže pak to přejde, je mi hej a tahle touha vydrží asi tak několik dnů, nejvíc to bylo tři měsíce, když jsem vylezla z nemocnice. To jsem žila tři měsíce jako člověk, i doma jsem byla.“*

Pavčina popisuje stav, kdy se po dlouhodobém alkoholickém tahu nemohla postavit na nohy: *„To bylo u Alberta. Ani nevím, co bylo, zavolali mi záchranku. Takhle bych ale skončit nechtěla. Byl to jeden z důvodů (ke změně – pozn.).“*

David zmínil psychické potíže: *„Poslední dobou nemůžu spát, pořád se mi honějí hlavou kraviny, je to šílený. Už to takhle nechci, chci se dát do kupy. Normálně by se ze mě takhle stal cvok, fakt.“*

Pozitivní prožitky

V některých rozhovorech se ukázal jako silný motivační faktor pozitivní prožitky.

Tomáš má nedávnou vzpomínku, která ho motivuje ke změně života: *„Když jsem měl narozeniny, překvapila mě rodina, všichni mi popřáli, byl jsem s přítelkyní v kině a na večeri, takže teď mám partnerku a motivaci s ní.“*

Obecně dotazovaní hovořili o situacích, které by se dali shrnout sdělením Tomáše: *„ Bylo to jako dřív, tak jak bych chtěl. Byl jsem jako normální kluk.“*

Nejkrásnější zážitek popisuje Petr opět (stejně jako ten nejhorší) v souvislosti

s onemocněním žloutenkou, a to když již mu bylo dobře, ležel v nemocnici a bylo o něho pečováno. V tu chvíli vnímal, že by chtěl vést to, co nazývá „normálním životem“ - tedy nalézt si bydlení, práci, dokázat se postarat sám o sebe.

Pavčina: „*Nejlíp mi bylo, když mi bylo 18, dostala jsem od přítele 18 růží, byla jsem ve Městě na lodičce a pak v kině, to byl nejhezčí okamžik.*“. Pavčina sdělila, že by ráda žila tak, aby tyto chvíle mohla někdy zopakovat a nestrachovat se, co bude zítra.

Pobyt na ulici

Eliška, která nocuje na noclehárně, popisuje jako jeden z nejhorších zážitků to, když se ocitla na tři dny zcela bez přístřeší a musela v 6. měsíci těhotenství nocovat na ulici.

Stejně tak David popisuje jako jednu ze zlomových událostí pro jeho uvažování o změně tříměsíční pobyt na ulici. „*Říkal jsem si, to jsem teda dopad, takhle teda ne.*“ Pro oba to byly významné momenty, kdy si uvědomili, že takto žít nechtějí.

Aleš popisuje stav, který ho motivuje ke změně: „*Chodíte v deset večer, koukáte a posloucháte zvuky z těch oken, říkáte si, kam jít, padá to na vás, všude se lidi bavěj a vy bez koruny, špinavej, nevíte kam jít. Každý si za to může sám většinou. Tohle ale nechci.*“

Abstinence

David na otázku, jaké zdroje mu pomáhaly, když fungoval podle svých představ, říká: „*Nepil jsem. Mám strach z chlastu. Po pár pivech je to měřítko úplně jinde.*“

Petr sice delší období abstinence nezažil, ale je přesvědčený, že pokud vydrží nyní abstinovat, zlepší se jeho život v mnoha ohledech. „*Dřív se to točilo všechno hlavně kolem drog a všechno s tím souviselo.*“

Jana o abstinenci často hovoří, ale je si vědoma toho, že abstinovat nyní nezvládne. „*Kdybych nezačala brát drogy, asi bych tu (na denním centru – pozn.) nebyla. Rozhodně by šlo všechno líp, kdybych jako nebrala.*“

Samostatnost, nezávislost

Paradoxně to, co některé mladé lidi bez domova vedlo k současnému způsobu života – touha po svobodě a nezávislosti - je i tím, co jim nyní chybí a co je motivuje ke změně.

Petr se o změnu se pokoušel několikrát – motivací mu byla a je možnost vydělávat peníze jako ostatní a moci si koupit, co chce, být samostatný a nezávislý. Nikdy ale nevydržel chodit do práce více než několik týdnů. „*Chci si moct koupit, co chci. Teď pořád čekám na složenku, to je na nic.*“

O nezávislosti jako motivačním prvku hovořili všichni dotazovaní. Většinou v souvislosti

s tím, že nechtějí být závislí na dávkách hmotné nouze (tzv. „hmotka“)

David: *„Tak vidím, že si normální lidi můžou koupit tohleto a tamto, a já jak vocas, promiňte, ale opravdu, čekám na hmotku. Nechci čekat pořád, kdy přijde složenka a kdo mi co dá.“*

Eliška, která jako jednu z příčin odchodu na ulici uvedla svobodu a nezávislost, po ní nyní také touží: *„Chci být samostatná, budu máma. Musím se umět postarat, to za mě nikdo neudělá.“*

Ověřené funkční mechanismy

Sledovali jsme, co v rozhovorech zaznělo jako funkční mechanismus v době, kdy komunikační partneři fungovali tak, jak si přáli. Někteří tuto zkušenost nikdy nepoznali. Někteří však za sebou mají několik let života v běžné společnosti. Petr například ale nedokáže pojmenovat zdroje, které mu pomáhaly v jeho fungování v minulosti. *„Samo to šlo. Nikdy žádný problém nebyl.“*

Tomáš sdělil, že fungoval bez problému, dokud měl partnerku. *„Ne, že by to ona chtěla, to já jsem chtěl sám fungovat kvůli ní i kvůli sobě. Pak se to vrátilo, když jsme se rozešli.“*

Jak již bylo výše zmíněno, významnou roli v životech dotazovaných hrála i abstinence.

2.7.3.2 Faktory brzdící proces změny

Závislost, návyky

Jana popisuje jako hlavní překážku svou závislost na drogách a minulost: *„Tenhle život, kterež žiju a kterež mám za sebou, ty léčebny, ulice a tak, to si vždycky poneseš s sebou. A vždycky vás to bude dohánět.“* Má pocit, že díky tomu, že poznala drogy, jí už v životě nečeká nic lepšího. Poznání života na ulici vnímá jako jednu z největších překážek, pokud by se chtěla rozhodnout pro změnu.

Podobně je tomu u Davida a Pavlína. Oba v současnosti nepijí, ale shodně tvrdí, že právě pití alkoholu jim již mnohokrát překazilo jejich snahy o změnu. Pavlína: *„To ten alkohol, někdy už to bylo na dobrý cestě, ale alkohol to pokazil. Tak teď snad už ne.“*

Aleš i Petr hovoří o tom, že v současnosti svou závislost mají pod kontrolou. Petr: *„Pokud bych začal brát, bylo by to špatný. Víím, že nesmím. Ani nechci.“*

Aleš: *„Drogy jsem hodně omezil. Jinak bych rozhodně nezvládl to, co doted.“*

Zadluženost

Zadluženost je tématem většiny komunikačních partnerů. Je to faktor, který útočí na snahu o změnu a vzbuzuje v dotazovaných pochybnosti o tom, zda má změna vůbec smysl. Většina dotazovaných hovoří o tom, že má mnoho dluhů.

Např. Eliška si je vědoma, že své dluhy z půjček bude muset s partnerem začít splácet.

Petr: „*Když budu mít normální práci, za tři měsíce mi na plat vltíne exekutor. Tak lepší dělat načerno možná.*“

David: „*Nejvíc mě štve ty exekuce. Je mi jasný, že mi na to vltínou. S tím dost bojuju.*“

Přerušný kontakt se společností

Někteří dotazovaní uváděli jako překážku to, že nemají příliš na co navázat – nemají přátele a známé mimo komunitu lidí bez domova. Jana zmiňuje: „*Asi by mi pomohlo bejt mezi normálnima lidma, jenže ty už neznám.*“ a zároveň vnímá, že ze strany veřejnosti je ona již považována za bezdomovce. Zde je patrný již zmíněný „začarovaný kruh“ - Jana by ráda patřila do společnosti, avšak pro tu je již člověkem neatraktivním, na okraji.

2.7.3.3 Dílčí závěr

V rozhovorech se dotazovaní zabývali spíše těmi faktory, které proces změny podporují. Stejně jako v předchozích kapitolách, i zde věnovali komunikační partneři spontánně největší prostor rodině a faktorům souvisejícími s mezilidskými vztahy (kontakt se společností). Většina komunikačních partnerů neměla mnoho zkušeností s bezproblémovým fungováním, respektive s tím, že by se jim v minulosti dařilo žít podle svých představ. Situace změny je tedy pro ně neznámým a neprobádaným místem. Často mají za sebou několik neúspěšných pokusů, které další motivaci brzdí. U všech dotazovaných ale byla přítomná zmíněná touha a naděje na změnu, což je u mladého člověka stěžejní.

2.8 Diskuse

Cílem výzkumné části bylo praktické zjištění odpovědí na otázky, které jsme uvedli v úvodu jako výzkumné otázky.

V rámci první výzkumné otázky jsme zjišťovali, **jak uvažují mladí dospělí o vizi blízké či vzdálené budoucnosti**. Zajímalo nás, zda mladí dospělí bez domova vůbec nějakou vizi budoucnosti mají a pokud ano, jakým způsobem může tato vize ovlivňovat jejich život, popřípadě jak mladí dospělí bez domova vnímají možnost ovlivnit svůj život vlastními silami. Nejjasnější, optimistickou a zcela konkrétní vizi budoucnosti měly dvě těhotné komunikační partnerky, jedna z nich již měla dítě (dočasně v péči příbuzné). Mají realistické vize, jsou přesvědčeny, že budoucnost mají ve vlastních rukách. I z ostatních výpovědí ale lze říci, že mladí dospělí vizi budoucnosti ve většině případů mají, minimálně o své budoucnosti přemýšlejí a byli schopni uvést i jednotlivé kroky, které již provedli ve směřování k jejich cíli. V úvahách o budoucnosti se někteří dotazovaní paradoxně často vraceli k minulosti, ke svým chybám

a k tomu, co se podle jejich mínění v jejich životech nemělo stát, což by se dalo označit následně jako prvek brzdící uvažování o změně. Rovněž to, co jsme v naší práci nazvali „začarovaným kruhem“ je v představách mladých lidí problémem, který jejich úvahy o změně značně ovlivňuje. Je problematické vyjít z kruhu absence bydlení, absence peněz, zadluženosti, absence práce, protože jedno ovlivňuje druhé. Silným faktorem pro motivaci a uvažování o změně často bylo uváděno partnerství, avšak nejen jako motivační činitel, ale i jako faktor ohrožující, pokud jeden z partnerů není na proces změny nastaven, případně se nachází v jiné fázi, než partner. Všichni mladí dotazovaní však uvedli, že svou budoucnost vidí jinak, než je jejich současný život. Touží po změně, s cílem vést „normální život“, paradoxně takový, před kterým se část dotazovaných v minulosti snažila uniknout - charakterizovaný v rozhovorech obavou ze stereotypu, nudy – a toto snažení vyústilo v jejich současnou životní situaci. Rovněž byly časté obavy dotazovaných z vlastního selhání. Důležitým zjištěním je, že většina námi oslovených mladých lidí neměla výraznější zkušenost s fungováním obvyklým způsobem života srovnatelným s vrstevníky, neměla dostatek zkušeností často ani z orientační rodiny. Jakákoliv změna je tedy pro ně krokem do neznáma a něčím zcela novým, nevyzkoušeným, často těžko představitelným. Zde vidím prostor pro cílenou intervenci šitou na míru těmto mladým lidem, např. formou skupinových setkání či vícedenních aktivizačních pobytů zaměřených na podporu a zprostředkování nové zkušenosti běžného fungování.

Vzhledem ke zvolené metodě a technikám se v rámci rozhovorů jednotlivé odpovědi často prolínaly. Při zjišťování druhé výzkumné otázky, **jak hodnotí mladí lidé bez domova svou aktuální životní situaci**, vyšlo najevo, že se s rolí a s pojmem bezdomovec většinou plně neztotožňují, zároveň však vnímají svou odlišnost od lidí pohybujících se ve společnosti. Většina komunikačních partnerů vnímala komunitu osob bez domova jako prostředí, ve kterém nejsou příliš rádi – jen obtížně tu lze navázat skutečné přátelství, zároveň jsou ale pro lidi mimo tuto komunitu stigmatizováni a negativně „zaškatulkováni“, což je omezující pro proces změny. Za příčinu svého stavu většinou považují své vlastní selhání, na svou minulost se dotazovaní dívali poměrně kriticky. Dále se ve výpovědích objevily jako možný faktor rodinné problémy, výchovné problémy, vliv party, časté byly škodlivé návyky (závislost). Zjištění korespondovala s teoretickými poznatky, že u lidí bez domova je obtížné určit, co je příčinou a co je důsledkem. Pro většinu dotazovaných byla základní a nejvýznamnější hodnotou rodina. Ať již ve smyslu orientační rodina nebo prokreační. Všichni dotazovaní uváděli, že jejich přáním je být dobrým rodičem, ať již byla jejich rodinná zkušenost jakákoliv – to považujeme za významný prvek, na kterém lze stavět v rámci zajištění sociální podpory a pomoci mladým lidem. Další uváděnou hodnotou bylo zdraví.

Při hledání odpovědí na výzkumnou otázku, **jaké faktory ovlivňují motivaci ke změně životního stylu u mladých dospělých bez domova** vyšlo najevo, že stěžejní pro mladé dospělé lidi bez domova je sociální prostředí, ať už v rozhovorech uváděli jako faktor rodinu, či kontakt se společností. Mladí dospělí začali rovněž uvažovat o změně ve chvíli, kdy pociťovali pocity štěstí mimo komunitu lidí bez domova. Dalšími faktory podporujícími uvažování o změně byly zdravotní problémy, pobyt přímo na ulici, již zmíněná touha po svobodě, především po odpoutání se od komunity lidí bez domova a touha po ekonomické nezávislosti. Mezi činitele, které ohrožují a brzdí proces změny, řadili dotazovaní především své škodlivé návyky a zadluženost.

3 ZÁVĚR

Cílem práce bylo prostřednictvím kvalitativního přístupu nahlédnout do problematiky vize budoucnosti mladých dospělých lidí bez domova a odpovědět na hlavní výzkumné otázky. Zvolili jsme metodu polostrukturovaného rozhovoru, který, vzhledem k pestrosti životních příběhů jednotlivých dotazovaných, dle našeho mínění prokázal dobrou službu. Tato práce přinesla řadu odpovědí a možná ještě více otázek. Nejdůležitějším zjištěním pro nás je, že mladí dospělí bez domova se svým životem spokojeni nejsou a touží po změně. Je to pro nás základní zjištění, od kterého se při práci s touto cílovou skupinou můžeme odrazit. Dalším, pro naši práci motivujícím a povzbuzujícím zjištěným výsledkem je to, že mladí lidé se neztotožňují s rolí bezdomovce. Bylo by zajímavě srovnat jak je tomu u starších dospělých lidí bez domova a zda by se výpovědi lišily. Obecně lze ale říci, že představy mladých lidí bez domova o „bezdomovcích“ jsou srovnatelné s tím, co zaznívá z řad veřejnosti.

Dalším důležitým zjištěním byl význam sociálního kontaktu pro lidi bez domova. Jako jeden z nejvýznamnějších prvků, které mohou podpořit, ale i ohrozit uvažování o změně, byla uváděna existence/absence kontaktu s rodinou či s lidmi mimo komunitu lidí bez domova a rovněž pozitivní prožitky prožité mezi lidmi mimo komunitu lidí bez domova. Pro praxi je důležité, že to jsou faktory, které nejsou neměnné a se kterými lze pracovat v rámci sociální práce.

V rámci této práce se nám podařilo získat odpovědi na námi položené otázky od mladých lidí bez domova. Podařilo se nám lépe pochopit jejich uvažování a sebenáhled. Mladí dospělí bez domova nejsou spokojeni s tím, že jsou na ulici, nemají práci a pohybují se ve specifické komunitě. Není a ani to obvykle nebylo jejich přáním. Z výpovědí vyplynulo, že právě, rodina, práce a sociální prostředí jsou ty oblasti, ve kterých by si mladí dospělí bez domova tolik přáli fungovat jako „normální lidé“, avšak z různých důvodů v tom selhávají či selhali.

Z hlediska pozice sociálního pracovníka a zároveň tazatelky jsem se neubránila tomu, že mě občas přicházelo na mysl srovnávání toho, co klienti sdělili, s tím, jakou mají historii z hlediska fungování na nízkoprahovém denním centru. Ve své práci jsem se snažila vycházet pouze z rozhovorů v rámci výzkumu, přesto však vím, že někteří dotazovaní mají za sebou již několik pokusů o změnu, a proto by bylo velmi zajímavé porovnání pohledů klientů, kteří se ještě o žádnou změnu nepokusili, s těmi, kteří již za sebou mají jeden nebo více neúspěšných nebo jen zčásti úspěšných pokusů.

Tématem, které se u všech dotazovaných nezávisle na sobě opakovalo a procházelo všemi oblastmi, byla rodina. Vnímáme, že právě u mladých dospělých, více, než kde jinde, je ještě relativně vysoká šance navázat a případně znovuobnovit zprerhané a narušené rodinné vztahy.

Ty jsou pro většinu dotazovaných klíčovým a významným tématem. Je zde rovněž prostor pro zamyšlení, zda by tato oblast nebyla právě tou, kde bychom se měli, jako sociální pracovníci, více angažovat. Minimálně je to informace pro to, že pokud jakékoliv rodinné vazby jsou u mladých lidí bez domova ještě zachovány, je třeba věnovat mimořádnou péči jejich udržení a podpoře. Je to téma nabízející se k otevření na individuálních sezeních s mladými lidmi bez domova samotnými, ale i např. téma k úvahám o zařazení prvků mediace, rodinného poradenství či rodinné terapie jako běžné součásti práce s touto cílovou skupinou.

Tato práce přinesla ale ještě jiné zjištění, nezáměrné jako „vedlejší produkt“, ale o to více cenné. Dotazovaní, které jsem převážně znala z pozice sociálního pracovníka, byli velmi otevření. Dozvěděla jsem se informace, které jsem do té doby neznala, především dotazovaní hovořili o svých prožitcích, popisovali své niterné pocity. Někteří, které jsem znala jako veselé, otevřené lidi, kteří svůj život berou s lehkostí, při rozhovorech plakali, odhalovali svá selhání, slabiny, nejtěžší životní zkušenosti, někteří došli k uvědomění toho, jaké okolnosti jejich život ovlivňují a ovlivnily. Všechny rozhovory byly otevřené, hluboké, každý dotazovaný mě překvapil svou nebývalou upřímností.

Přemýšleli jsme, čím se to stalo a proč tomu v takové míře není i v běžné praxi. Napadlo nás několik možností. Za prvé, v běžné praxi se neustále jako sociální pracovníci potýkáme s nedostatkem času. Svůj čas věnujeme mnoha klientům, často je nutné řešit několik neodkladných situací najednou, narůstá administrativní zátěž. Zde, ve výzkumných rozhovorech, jsme klientům dali času neomezeně, pouze byl občas rozhovor usměrněn blíže k danému tématu. A za druhé, v úvodu jsme dotazovaným sdělili, že z rozhovorů nebudou vyvozovány žádné závěry a pokud nebudou chtít, nebudeme se k nim v rámci sociální práce vracet. Napadlo nás, že roli může hrát strach klientů pustit se do řešení citlivých témat. Třetí zásadní myšlenkou je, že každý uživatel potřebuje svůj čas a je možné, že jako sociální pracovníci můžeme někdy působit příliš „urputně“, poháněni snahou dosáhnout výkonů a cílů, které jsou po sociálních pracovnících v práci s lidmi bez domova někdy až nerealisticky vyžadovány donátory i veřejností. Od této touhy po výkonu byly naše výzkumné rozhovory osvobozeny.

Pro naši práci je to také jeden z nejdůležitějších poznatků a zároveň výzva odhodit touhu po výkonu a umět se svými klienty prostě jen tak být v přítomnosti, ve zdánlivě banálních rozhovorech a situacích. Tyto všední sdílené okamžiky však jsou pro vytvoření vztahu a důvěry možná mnohem důležitější, než snažení se v rámci efektivitu a výkonnosti co nejrychleji otevřít a řešit „hluboká a zásadní témata“, protože se domníváme, že právě hluboká a zásadní témata spočívají v maličkostech a ty nejzásadnější kroky jsou zpočátku velmi nenápadné. Proto vnímáme jako stěžejní umět poskytnout klientovi jeho prostor, půdu pro to dozrát k rozhodnutí, které možná nebude hned, zato bude pevné, opravdové a především jeho.

Seznam zkratek:

FEANTSA – Evropská federace národních sdružení pracujících s bezdomovci

MPSV – Ministerstvo práce a sociálních věcí

pozn. – poznámka

s. – strana

apod. – a podobně

tzv. – takzvaný

Seznam použitých zdrojů:

- 1) Atkinsonová, Atkinson, Smith, Bem. 1995. *Psychologie*. Praha: Victoria Publishing
- 2) Český statistický úřad 2015: Statistická ročenka České republiky – 2015 [online]. Dostupné 24. 9. 2016 z <https://www.czso.cz/csu/czso/4-obyvateľstvo->
- 3) Český statistický úřad: Sčítání lidí, domů a bytů 2011. [online]. Dostupné 24. 9. 2016 z https://www.czso.cz/csu/sldb/vysledky_scitani_bezdomovcu
- 4) Hendl (2016). *Kvalitativní výzkum. Základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál.
- 5) Hradecký, I., Barták, M., Cveček, D. Edgar, W. M., Ondrák, P., Pěnkava, P. Ruzsová, P. (2007). *Definice a typologie bezdomovství*. Praha: Naděje.
- 6) Hradečtí V. a I. (1996). *Bezdomovství – extrémní vyloučení*. Praha: Naděje.
- 7) Janebová, R. (1999) Proces vzniku a stadia bezdomovectví. *Sociální práce.*, č.4, s.27-28.
- 8) Kalina, K. a kol. (2015). *Klinická adiktologie*. Praha: Grada.
- 9) Kašparů, M.. Kupředu do minulosti. Český rozhlas.[online]. 2014. Dostupné 16. 8. 2016 z http://www.rozhlas.cz/dvojka/kupredudominulosti/_zprava/zijeme-v-zemi-kde-neni-stud-kde-nic-neni-hanba-ztratili-jsme-smer-a-stali-se-z-nas-bludni-holandane--1437730
- 10) Chráška, M. (2007) *Metody pedagogického výzkumu*. Praha: Grada.
- 11) Keller, J. (2014). *Exkluze jako sociální problém a jako otázka metodologická*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- 12) Kraus, B. (2014). *Společnost, rodina a sociální deviace*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- 13) Mareš, P. (2006). *Faktory sociálního vyloučení*. Praha: VÚPSV.
- 14) Langmeier, J., Krejčířová, D. (1998). *Vývojová psychologie*. Praha: Grada.

- 15) Miovský (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada.
- 16) Možný, I. (2006). *Rodina a společnost*. Praha: Slon.
- 17) MPSV (2013). *Koncepce prevence a řešení problematiky bezdomovectví v České republice do roku 2020*. Praha: MPSV.
- 18) Myšáková, M. 2004. Sčítání bezdomovců Praha 2004. Postup zpracování výsledků. [online]. Praha: VÚPSV. 2004. Dostupné 24. 9. 2016 z http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_151.pdf.
- 19) NADĚJE. *Interní program ESIP*.
- 20) Nakonečný, M. (2009) *Sociální psychologie*. Praha: Academia.
- 21) Nolen-Hoeksema, S., Fredrickson, B. L., Loftus, G. R., Wagenaar, W.A. (2012) *Psychologie Atkinsonové a Hilgarda*. Praha: Portál.
- 22) Pavlásek, M., Nosková, J. (2013). *Když výzkum, tak kvalitativní. Serpentinami bádání v terénu*. Brno: Etnologický ústav AV ČR.
- 23) Radimecký, J. (2009). Ochutnávka motivačních rozhovorů. [online]. Dostupné 12.3.2017 z <http://motivacnirozhovory.cz/J.Radimecky%20Uvod%20do%20MR%20a%20procesy%20zmeny.pdf>
- 24) Rozhoň, M. (2013). Rodina mezi systémem a domovem. *Sociální práce/Socialna práca*, 3/2013 S. 51-58. Brno: Asociace vzdělavatelů v sociální práci.
- 25) Řičan, P. (2010) *Psychologie osobnosti. Obor v pohybu*. Praha: Grada.
- 26) Sak, P., Kolesárová-Saková, K. 2014: Mládež na křižovatce: Životní cíle, životní problémy a životní dráha. *Britské listy*. [online]. Dostupné 24. 9. 2016 z <http://blisty.cz/art/18216.html>

- 27) Svoboda, M., Češková E., Kučerová H. (2006). *Psychopatologie a psychiatrie*, Praha: Portál.
- 28) Šimíčková – Čížková, J. Binarová, I. Holásková, K. a kol. (2005). *Přehled vývojové psychologie*. Olomouc: VUP.
- 29) Štěchová, M., Luptáková, M., Kopoldová, B. (2008). *Bezdomovectví a bezdomovci z pohledu kriminologie*. Praha: Kufr.
- 30) Štěchová, M.: Bezdomovci a vybrané sociálně patologické jevy. [online]. Praha MVČR, Institut pro kriminologii a sociální prevenci. 2009. [cit. 2016-24-09]. Dostupné 13. 11. 2016 z <http://www.mvcr.cz/clanek/4-2009-bezdomovci-a-vybrane-socialne-patologicke-jevy.aspx>
- 31) Švaříček, R., Šedřová, K. (2007) *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál.
- 32) Švec, J.: [Příručka pro sociální integraci](#). [online]. Praha: Úřad vlády ČR, odbor pro sociální začleňování v romských lokalitách. 2010. Dostupné 24.9.2016 z : <http://www.socialni-zaclenovani.cz/co-je-socialni-vyloucení>
- 33) Vacínová, T. (2006) Problematika bezdomovectví. In Kol. *Vybrané psychologické aspekty terénní sociální práce*. Ústí nad Labem: UJEP.
- 34) Vágnerová, M. (2004). *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál.
- 35) Vágnerová, M. (1999). *Vývojová psychologie*. Praha: Portál.
- 36) Vágnerová, M. (2007) *Vývojová psychologie II: dospělost a stáří*. Praha: Karolinum.
- 37) Výrost, Slaměník (2008). *Sociální psychologie*. Praha: Grada.
- 38) Zacharová, E. (2012). *Základy vývojové psychologie*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.

Cizojazyčné zdroje:

- 1) Dobrzeniecki, R.(2010): Bezdomy jako problem społeczny [online]. Dostupné 23. 10. 2016 z <http://www.kulturaswiecka.pl/node/301>
- 2) Hurlock, E. B. (1975). *Developmental psychology*. New York : McGraw-Hill.
- 3) Jażdżikowski, M. (2000): Syndrom bezdomności [online]. Dostupné 11. 10. 2016 z http://www.bratalbert.org/files/brat_albert/pdf/marek_jazdzikowski_syndrom_bezdomnosci.pdf
- 4) MacFadyen, S., Policy, 2012. Research briefing: Young, hidden and homeless. *Crisis*, 4/2012 .
- 5) Policy Team (2014). Support for Single Homeless People in England. *Homeless Link*, 4/2014.
- 6) Policy and Research Team (2014). Young and Homeless 2015, *Homeless Link*, 12/2014.

Seznam obrázků:

Obrázek č. 1: Past sociálního vyloučení.

Obrázek č. 2: Volní akt – schéma.

Obrázek č. 3: Schéma procesu předcházejícímu volnímu aktu.

Seznam příloh:

Příloha č. 1: Témata a otázky polostrukturovaného rozhovoru

Příloha č. 1

Témata a otázky polostrukturovaného rozhovoru

Dětství, minulost

Když se zamyslíte, že jste dítě – jak jste si představoval svůj život dospělosti, co jste chtěl dělat a kde jste chtěl být? *

Jaké máte vzpomínky na rodinu, na dětství? Považujete dětství za šťastné? Jaké byly Vaše vztahy s rodiči, sourozenci? Jak to hodnotíte vy a co by asi řekli druzí (rodina, přátelé, učitelé)?

Jak vzpomínáte na období školy, vztahy se spolužáky, učiteli, vztahy ke školní docházce obecně apod.?

Život „na ulici“

Jak dlouho jste na ulici?

Co nebo kdo bylo důvodem, že jste se ocitl na ulici? Jak jste to prožíval, jak jste reagoval, co jste dělal? Jak jste viděl v té době budoucnost? Jaké byly vaše plány?

Jak hodnotíte svůj život ve srovnání s většinou? Z jakého důvodu (proč) je váš život na ulici lepší, horší, stejný?

Co Vám přináší Váš současný život? – výhody, nevýhody, čeho byste se chtěl/nechtěl vzdát?

Budoucnost

* Jaké jsou vaše představy nyní – v horizontu týdne, půl roku, několik let? Přemýšlíte někdy o tom? Kde se vidíte? Je to jiné než dřívější představy? Co je důvodem, že je to jiné? Co/kdo vám brání ve změně? Co by Vám pomohlo?

Sebeobraz

Považujete se za „bezdomovce“? Jmenujte hodnoty, kterým přikládáte největší význam ve svém životě. Změnily se se změnou Vaší situace (když jste se ocitl bez domova)?

Co pro Vás znamená rodina, partnerství?

Kdo/co je pro Vás v životě nejdůležitější?

Považujete se spíše za samotáře nebo za člověka, který má rád kontakt s lidmi?

Zdroje, motivace

Kde jste bral sílu, když to fungovalo? Co bylo jinak?

Kdy Vám bylo v poslední době nejlépe/nejhůře – povyprávějte o této situaci.

Co by bylo nyní jinak, kdybyste si mohl přát cokoliv? Co byste si přál?

Jde pro to něco udělat nyní?

Co cítíte, když si představíte, že byste žil život srovnatelný s většinovou společností – žil v bytě, chodil do práce, měl rodinu,...

Anotace práce

Jméno a příjmení	Zuzana Dohnalová
Katedra	Katedra křesťanské sociální práce
Vedoucí práce	Prof. PhDr. René Lužica, ArtD.
Rok obhajoby	2017
Název práce	Vize budoucnosti z pohledu mladých lidí bez domova v zařízeních NADĚJE v Liberci a Jablonci nad Nisou
Název práce v angličtině	Visions of the future from the perspective of young homeless people in the organizations NADĚJE in Liberec and Jablonec nad Nisou
Anotace práce	<p>Diplomová práce se věnuje problematice mladých dospělých lidí bez domova, jejich představám o budoucnosti, o změně, jejich nahlížení na vlastní životní situaci.</p> <p>Teoretická část je věnována představení specifík životního období mladé dospělosti se zaměřením na psychologické a sociální aspekty, dále je věnována problematice bezdomovectví, a to jak na úrovni obecné, tak na úrovni problematiky zkoumané skupiny mladých dospělých. Další části jsou zaměřeny na oblast motivace ke změně, význam rodiny, sociálního prostředí, modelu změny hodnotového systému u mladých dospělých.</p> <p>Praktická část je realizována prostřednictvím kvalitativního výzkumu mezi klienty nízkoprahových denních center NADĚJE v Liberci a v Jablonci nad Nisou.</p> <p>Výzkum sleduje v rámci uvedených oblastí názory, hodnoty, postoje, které sami dotazovaní považují za významné. Na základě jejich výpovědí se zaměřuje na zjištění společných prvků, které mapují vize a obraz budoucnosti, včetně náhledu na současnou situaci u mladých lidí bez domova. Práce se rovněž zaměřuje na ty faktory, které podporují nebo naopak ohrožují proces změny mladých dospělých bez domova.</p>
Klíčová slova	Mladá dospělost, bezdomovectví, motivace, změna, vize, budoucnost, hodnoty, sociální prostředí, rodina.
Anotace v angličtině	<p>The subject matter of this thesis is a research of life of homeless young adults, their notion of future prospects, the possibility of change, as well as their apprehension of their own current situation.</p> <p>Theoretical part is focused on description of mental and social challenges of young adulthood. It also deals in homelessness as a phenomenon in general and among young people specifically. Remaining chapters talk about motivation for change, the meaning of family, social background, and transition of value system in young adulthood.</p> <p>The qualitative research had been conducted among clients of low-threshold day-care shelters run by a local NGO - "NADĚJE" - in Liberec and Jablonec nad Nisou. Focus of the survey was on opinions, values, attitudes, which the clients saw significant.</p> <p>The analysis is trying to identify common aspects of both the future prospects, and present situation of young homeless people. The thesis also points out factors supporting or threatening the transition process.</p>

Klíčová slova v angličtině	Young adulthood, homelessness, motivation, change, vision, future, values, social background, family.
Přílohy vázané k práci	Příloha č. 1 - Témata a otázky polostrukturovaného rozhovoru
Rozsah práce	71 s., příloha 1 s.
Jazyk práce	český jazyk